

ПОГЛАВЉЕ 11

Генерални закључци

Овај Извјештај одражава закључке *Независне међународне комисије за истраживање страдања свих народа у сребреничкој регији у периоду 1992-1995. године*, чији је рад властима Република Српска – мада је исти независан од ње – и чији је мандат разматрање кључних питања у вези са устаљеним перцепцијама о Сребреници током у периоду рата 1992-1995. године у Босни и Херцеговини. Комисија је независна с обзиром на то да не одражава заједнички подухват било које одређене институције, било владине, академске, правне, нити било којег другог облика невладине организације. Чланови су одабрани на основу њиховог посебног стручног знања из релевантних дисциплина, те су искључиво одговорни за свој допринос цјелокупном Извјештају. У том циљу, међународни чланови радили су независно, индивидуално или са својим тимовима, како би испитали доступне чињенице у вези са догађајима који су се десили у сребреничкој регији за вријеме ратних година. Тражили су се сви могући начини да се дође до података и информација како би се сакупили релевантни материјале, упркос чињеници да неки путеви истраге нису били отворени. Без обзира на то, сваки од чланова уложио је највеће напоре у свом настојању да припреми свеобухватну анализу чињеница релевантних за мандат Комисије.

Мултидисциплинарни састав Комисије, условио је различите приступе и методологије истраживања. Поред објављених извора и литературе у великом дијелу кориштени су документи представљени у МКСЈ током различитих судских поступака. Приликом реконструкција догађаја везаних за 11. јули 1995. године, у највећем обиму кориштени су примарни извори, док су секундарни извори кориштени само у оним случајевима када су недостајали примарни. Под примарни изворима сматрају се само они документи који су настали током или непосредно након догађаја о којима је писано. У том случају најрелевантнији су извори које су сачиниле стране у сукобу, документи органа војне или цивилне безбједности или иностране организације, попут УН-а и других, које су посматрале сукоб и чији су представници располагали информацијама са терена. Током писања Извјештаја кориштени су и други релевантни извори, као базе података и слично.

Анализа медијских садржаја Комисије извршена је у складу са међународним научним стандардима и организована је као квантитативна анализу која се бавила временским оквиром од 1991. до 1995. године, то јест периодом прије почетка сукоба у Босни и Херцеговини

и периодом рата. Тим за анализу медијских садржаја анализирао је 10.000 страница из двију водећих новина, Њујорк Тајмса (The New York Times) и Гардијана (The Guardian). Њихов налаз сведочи о мање-више једностраном тумачењу ратних догађаја приказаних у овим утицајним западним медијима.

Поред тога, предсједник Комисије, у име свих чланова, у циљу што објективнијег истраживања страдања свих народа у наведеном периоду издао је упуство да се одређеним институцијама, на нивоу БиХ и ентитета, пошаљу званични захтјеви за приступ информација од значаја за истраживање Комисије, а то су Министарство унутрашњих послова Федерације Босне и Херцеговине (МУП ФБиХ), Федерални завод за пензијско и инвалидско осигурање, Институт за нестала лица Босне и Херцеговине, Обавјештајно безбједносна агенција Босне и Херцеговине, Федерално министарство за питање бораца и инвалида Одбрамбено-ослободилачког рата, Министарство одбране Босне и Херцеговине, Меморијални центар Поточари, Министарство унутрашњих послова Тузланског кантона (МУП Тузланског кантона), Институт за истраживање злочина против човјечности и међународног права Универзитета у Сарајеву. МУП ФБиХ у одговору је навело да је поступајући по захтјеву затражило тражене информације од надлежне организационе јединице Управе, Центра за истраживање ратних злочина, који су доставили обавјештење да су кроз извршене провјере утврдили да не располажу траженим подацима. МУП Тузланског кантона у одговору нас је упутио на Институт за нестала лица Босне и Херцеговине, којем је званичан захтјев већ био послат и на чији одговор се још чека. Федерални завод за пензијско и инвалидско осигурање, Министарство одбране Босне и Херцеговине и Меморијални центар Поточари одбили су да нам омогуће приступ, изјаснивши се да не спада под њихову надлежност да донесу одлуку о приступу траженим информацијама, односно да објаве информације по захтјеву физичког и правног лица. И даље се чека на званичне одговоре, као што је већ поменуто, Института за нестала лица, затим Обавјештајно безбједносна агенције и Федералног министарства за питање бораца и инвалида Одбрамбено – ослободилачког рата.

На жалост, ово је увелико отежало рад Комисије нарочито када је у питању истраживање страдања муслиманског/Бошњачког становништва. Упркос горе наведеном, Комисија је организовала теренско истраживање, те фотографисање спомен обиљежја страдалог муслиманског/Бошњачког становништва у периоду 1992-1995. године. У складу са тим су учињени додатни напори те је урађен теренски рад фотографисања спомен обиљежја, турбета, хајр чесми и сличних меморијала на локацијама које су биле познате. Све фотографије се налазе у прилогу Извјештаја. Значајну помоћ у свом истраживању Комисија је имала од Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица Владе Републике Српске кроз обезбјеђивање све своје расположиве документације и грађе што нам је увелико помогло у доласку до информација о страдању муслиманског/Бошњачког и српског становништва у овој регији. Комбинујући све горе наведене методе и начине истраживања, Комисија је успјела да сагледа и истражи основне аспекте и контекст трагичних догађаја те да у мјери могућег обради и расвијетли кључне догађаје и дешавања у предметном периоду у овој регији. Наравно, Коми-

сија је свјесна да би за истраживање сваког појединачног догађаја и жртве било неопходно много година систематског истраживања, те много већег броја стручњака и у том смислу охрабрује све научне институције и организације као и појединце из научне заједнице да и на основу резултата до којих је дошла Комисија предузима објективна и стручна истраживања, а све у циљу доласка до тачних чињеница о овим трагичним догађајима које би требало да допринесу бољем узајамном разумијевању и повјерењу а у коначници и будућем помирењу.

Историјски контекст

Средње Подриње је област која се налази на истоку Републике Српске и Босне и Херцеговине. Обухвата подручје од око 1700 км² и простире се на територији пет општина: Сребреница, Братунац, Милићи, Власеница и Зворник. Према попису из 1971. године на овом подручју живјела су 147.703 становника, од тога 79.782 (или 54%) били су Муслимани, а 65.938 (или 44,64%) Срби. Пред само избијање сукоба у Босни и Херцеговини 1991. године у средњем Подрињу је живјело 185.714 становника, 115.558 (62,22%) Муслимани, 66.055 (35,56%) Срби, остало Хрвати, Југословени и друге мањине. Сребреница и средње Подриње не представљају засебан политички, социјални економски и културолошки простор те га зато ни временски ни просторно није било могуће посматрати засебно, већ у оквиру ширих историјских чинилаца.

Босна се први пут помиње у дјелу византијског цара Константина VII Порфирогенита из 10. вијека као територијална област која се налазила у саставу, како он наводи „крштене Србије“ (српско становништво крштено као православци). У наредна два вијека на овом подручју су се смјењивале власти различитих историјских фактора од Самуиловог царства, Византије, српске државе формиране на територији данашње Црне Горе, да би крајем 12. вијека јединствен српски етнички простор био подјељен на двије државе Рашку и Босну што је остало као историјска константа до периода османске окупације средином 15. вијека.

У овом периоду простор средњег Подриња се развијао под утицајем Сребренице која се у изворима појављује под овим именом у 14. вијеку. Сребреница је током периода развитка средњовјековне Босне била најзначајнији привредни центар у земљи који је владару давао приходе три пута веће од било којег другог привредног мјеста у земљи.

Османска окупација средњовјековне босанске државе донијела је двије важне и међусобно зависне друштвене промјене. Биле су то промјене у феудалном систему и вјерској структури становништва. Према османским схватањима својина, сва земља је била у власништву суверена који ју је додјеливао на коришћење спахијама у замјену за вршење војне службе. Истовремено у османском царству су биле признате религије проистекле из Библије, али су за разлику од припадника муслиманске вјере, Јевреји и припадници хришћанских конфесија имали према шеријату другоразредни друштвени статус и били су изложени низу дискриминационих мјера, данашњим рјечником речено, њихова политичка права зависила

су од конкретне одулке носиоца муслиманске власти. Како је османска власт имала повје­рења само у муслиманске спахије то је условило прелазак на ислам старих посједника земље који су након окупације примљени у османску службу што је представљало почетак процеса исламизације. Овај процес је највећи замах имао у периоду прве половине 16. вијека када је дошло до кључне промјене у вјерском саставу становништва који је имао и социјалне посље­дице. Обзиром на обим процеса који се одвијао у релативно кратком временском периоду, закључујемо да је вршен под егзистенцијалним притиском на становништво.

У овом периоду средиште средњег Подриња помјерено је из Сребренице у Зворник, док је сама Сребреница због постепеног уништења рударске производње претварана у оријен­талну варош без политичког и економског значаја. Њена судбина била је запечаћена током Бечког рата (1683-1699) када су се из ње повукле османске трупе и приликом повлачења у потпуности спалиле град. Генерално узев, подручје средњег Подриња је за Османлије имао значај само у оним периодима када се налазио непосредно на граници царства, у периоду освајања током друге половине 15. вијека и у периоду 19. вијека.

Поред ових чинилаца, на самом Балкану се почетком 19. вијека рађају многи нацио­нални покрети који теже националном и социјалном ослобођењу и формирању националне државе. Овај процес започет је Српском револуцијом 1804. године која је резултовала ст­варањем Кнежевине Србије која је до 1878. године номинално била у зависном положају у односу на Османско царство, а од 1878. и формалноправно независна држава. Она је већ тридесетих година 19. вијека ликвидирала феудалне односе на својој територији, што је по­ред неоспорног националног заноса представљало још један важан фактор у формирању на­ционалних политика у осталим земљама Османског царства у којима су Срби чинили већину становништва. Једна од ових области биле су и Босна и Херцеговина. Све већи притисак на српско сељаштво, као и све јаснија национална идеја учинили су да се на овом простору то­ком 19. вијека подигне неколико устанака против османске власти. Најзначајнији од њих био је устанак 1875-1878. који је био саставни дио велике источне кризе окончане на Берлинском конгресу великих сила. На овом конгресу Србија и Црна Гора су добиле међународно при­знање, а Босна и Херцеговина су повјерене на управу Аустро-Угарској Монархији.

Босна и Херцеговина су биле својеврсни *corpus separatum* унутар двојног система упра­вљања државом над којом је власт имало Заједничко министарство финансија Аустро-Угар­ске монархије. Основна идеја министра финансија Бењамина Калаја, који је практично као колонијални управитељ управљао БиХ (1882-1903), била је да се ове земље што више изолују од младих српских држава Србије и Црне Горе, те да се у њима обликује један јединствен босански/бошњачки идентитет. За реализацију ове замисли најподеснији сарадник били су остаци муслиманског беговата, који су, с обзиром на то да муслиманско становништво није било већина у земљи, могли задржати друштвени и политички примат преко власништва над земљом. Зато у БиХ и није спроведена аграрна реформа што је омогућило да до краја аустро­угарске управе ове покрајине остану у феудалном друштвеном уређењу. Све ово је наилазило на отпор српских политичких елита.

Поред овога, нови господар у БиХ вршио је колонизацију подручја на граници са Србијом, насељававши их римокатоличким становништвом из остатка Монархије, и тако разбио подручје са релативном српском већином. Упоредо са колонизацијом римокатоличког становништва, одиграло се и организовано напуштање БиХ од стране муслиманског становништва, које није жељело да живи под влашћу римокатоличке монархије, него се одселило у оне дијелове Балканског полуострва који су се још увијек налазили под контролом Османског Царства.

Оваква аустроугарска политика која је подразумевала и измјену националне структуре становништва уз границу са Србијом, пун израз је нашла у периоду Првог свјетског рата. Још од 1906. године у војним круговима Аустроугарске Монархије одлучено је да будући напад на Србију мора ићи преко Дрине, иако је овај правац неупоредиво неповољнији у односу на онај преко Саве и Дунава. Оваквом одлуком требало је предуприједити могући српски устанак у БиХ и искористити ситуацију у којој би се нашло становништво у моменту кад Подриње постане зона непосредних војних операција за прогон српског становништва. Управо тако се и десило.

Мјесец дана након атентата у Сарајеву у којем је убијен аустроугарски престолонаследник Франц Фердинанд, Аустро-Угарска је 28. јула 1914. године објавила рат Краљевини Србији. Иако су представници Аустро-Угарске тврдили да је Краљевина Србија одговорна за атентат, ова премиса никад није доказана. Аустро-Угарска је Сарајевски атентат представљала као узрок рата, док је он само искоришћен као повод за напад на Краљевину Србију. Убрзо након објаве рата аустроугарске власти почеле су да узимају за таоце угледне Србе широм Босне и Херцеговине. Међу првим ухапшенима био је сребренички свештеник Драго Урошевић, који је интерниран у логор Арад.

Велики број, подрињских Срба током Првог свјетског рата завршио је у логорима широм Аустро-Угарске монархије попут Добоја, Арада и Нежидера. За подрињске Срба посебно је тешко остао упамћен логор Шопроњек, данашњи Некенмаркт, у аустријској покрајини Бургенланд. У овај логор су углавном упућивана жена и дјеца из источне Босне, као и из Херцеговине. Према подацима којима располажемо од 1.056 уморених Срба у овом логору, чак 435 била су дјеца до 6 година старости.

Првог децембра 1918. након побједи сила Антанте у Првом свјетском рату, основана је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца.

У периоду између два свјетска рата, када је ријеч о простору БиХ, обиљежила је аграрна реформа којом су коначно развлашћени остаци османског беговата на овим просторима, али су политичке традиције муслимана сада надограђене панисламским идејама. Са друге стране, најважније питање од којег је у великој мјери зависила судбина Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (СХС)/Југославије било је хрватско питање. Носилац хрватског национализма у овом периоду била је Хрватска сељачка странка (ХСС). Представници аграрном реформом развлашћеног османског беговата, окупљени углавном у Југословенску муслиманску организацију, након смрти њеног оснивача и дугогодишњег председника Мехмеда Спаха, почели су

прилазити ХСС како би у новој хрватској држави повратили економски и политички положај и готово по правилу су чинили њено десно оријентисано крило. Овако смо добили својеврсну фузију двије идеологије које су остварење својих циљева видјеле у нестанку Краљевине СХС/Југославије.

Краљевина Југославија нападнута је 6. априла 1941. године од стране Њемачке и њених савезника, који су убрзо након војног слома и капитулације на њеној територији формирали окупационе зоне. Независна Држава Хрватска основана је од усташке терористичке организације 10. априла 1941. године, као нацистичка марионетска држава, и обухватала је територију данашње Хрватске (без дијела Далмације, коју су усташе римским уговорима од 18. маја предали Италији), Босне и Херцеговине и Срема. Настанак нове хрватске државе, у историјским условима новог поретка предвођеног нацистичком Њемачком, схваћен је као прилика да се једном заувјек ријеши српско питање у Хрватској. На самом почетку Србима је забрањено коришћење националног писма, преименована им је вјера, ограничено кретање, а уз ово су донесени и расни закони којима су Срби могли бити осуђени за најтежа дјела само на бази претпоставке, да би, након неколико мјесеци – колико је било потребно да се формирају средишњи и локални дио власти – отпочела и кампања физичког уништења српског народа. Важно је знати да су исту судбину на овом простору имали Јевреји и Роми, у складу са нацистичком идеологијом и политиком.

Како су територије Босне и Херцеговине ушла у састав НДХ то се и код муслиманских првака јавила идеја о њеном аутономном статусу у оквиру којег би били анулирани резултати друштвених процеса из периода Краљевине СХС/Југославије, а истовремено реafirмисани друштвени односи из предјугословенског периода чиме би поново добили статус владајућег слоја у земљи. На основу овако формулисаних интереса, али и због већ стеченог одијума према Србима као носиоцима југословенства, већина муслиманске политичке елите ставила се на располагање новој држави, у којој су постали дио хрватског политичког народа католичке, протестантске и муслиманске вјере. Нешто касније, кад је постало јасно да муслимани у НДХ неће добити аутономију, дио муслиманских политичара тражио је аутономију БиХ под протекторатом Трећег Рајха, што ће довести до стварања 13. СС брдске дивизије Ханџар (ханџар – нож, бодеж).

У овом периоду Срби у Сребреници, као и у средњем Подрињу, имали су исту судбину као и Срби у остатку НДХ током геноцида који је извршен над њима. Сребренички срез је непосредно пред избијање Другог свјетског рата имао подједнак број српског и муслиманског становништва. Власт у подрињским срезovima преузели су локални муслимани, који су организовали масовна убијања и прогоне Срба. У првих мјесец дана владавине НДХ у архијерејском намјесништву власеничко-сребреничком убијено је шест свештеника Српске православне цркве. Само у јулу и августу 1941. године убијено је око 110 сребреничких Срба.

У августу 1941. године избио је устанак српског народа на подручју средњег Подриња са циљем да се спријечи геноцид који су спроводиле власти НДХ. Током јесени и зиме 1941. дошло је до подјеле међу устаницима по идеолошкој основи. Монархисти су дјеловали као

Југословенска војска у Отаџбини и називани су четницима, док су се они који су се борили под вођством Комунистичке партије Југославије називали партизанима.

Јануара 1942. године почела је велика њемачко-ушашко-домобранска офанзива на устаничко подручје. Нејединствене устаничке снаге, подијељене и завађене међу собом нису биле у могућности да се одупру далеко јачем противнику. Услиједило је ново велико страдање Срба у Подрињу и сребреничком срезу. У овом периоду десиле су се и прве четничке одмазде у средњем Подрињу у којима је страдало и муслиманско цивилно становништво. Четничке одмазде над муслиманским становништвом дешавале су се углавном након великих страдања српског становништва. Велики злочини четника над муслиманима почињени су у регији горњег Подриња, посебно у Фочи.

Април 1942. године црним словима уписан је у историји подрињских Срба. Након повлачења њемачке 342. дивизије, која је послана на источни фронт, на територију источне Босне дошла је злогласна ушашка „Црна Легија“ Јуре Францетића, састављена од великог броја локалних муслимана, која је започела са системским уништењем Срба у Средњем Подрињу. Српско становништво покушало је спас да нађе у Србији, те је бјежало према ријеци Дрини, међутим многи су били похватани и немилосрдно убијани баш на обалама ове ријеке. Према процјенама Земаљске комисије за утврђивање злочина на простору БиХ, само у априлу и мају убијено је између 4 и 6 хиљада подрињских Срба.

На иницијативу Хајнриха Химлера, команданта Гестапоа и СС јединица, као и идејног творца Холокауста, и јерусалимског муфтије Мухамеда Амина ел-Хусеинија 1943. основана је 13. СС брдска Ханџар дивизија, састављена од муслиманских младића из Босне и Херцеговине. Кључну улогу у регрутовању борачког кадра међу муслиманским младићима имали су чланови удружења улема у БиХ, Ел хидаје и њихова омладинска секција Млади муслимани који су баштинили идеје панисламске организације Муслиманска браћа. Официрски кадар се доминантно састојао од Њемаца, док су борачки кадар чинили доминантно муслимани из БиХ, док је број Хрвата и фолксдојчера био мали. Након проведене обуке у окупираној Француској и Њемачкој, која је трајала до фебруара 1944, ова јединица је враћена на територију Југославије. Међу бројним подацима о различитим врстама ангажовања европских муслимана на страни Њемачке у Другом свјетском рату наводи да су у укупном броју муслиманских војника у Вехрмахту, од 35.000 до 40.000 чинили „славенски муслимани” из Босне и Херцеговине и Санџака те да су с 23.000 до 26.000 људи били најбројнија муслиманска група и у јединицама Вафен-СС-а надмашивши бројношћу и совјетске муслимане.

У периоду од марта до октобра 1944. Ханџар дивизија извршила је велике злочине над Србима, Јеврејима и Ромима са простора сјеверне и источне Босне. Посебно су се истакли у монструозном убијању мирног цивилног становништва, жена, дјеце, као и старих и немоћних лица. Комисија за утврђивање ратних злочина пописала је 1.803 имена убијених у Босни и Херцеговини од стране ове дивизије, без срезова Бијељина и Брчко. Процјене за наведена два среза која су једно вријеме били и сједишта Ханџар дивизије, крећу се око 5.000 убијених Срба.

Босна и Херцеговина су области које су на југословенском простору имале највећи број страдалих у Другом свјетском рату. Узроци страдања нису само били ограничени на бојно поље већ је велики број људи страдао у Холокаусту и геноциду који је над Србима и Ромима спроводила Независна држава Хрватска. Гледано процентуално од укупног броја страдалих у Босни и Херцеговини 74,40% је чинио српски народ, а затим су ту муслимани са 15,18%, Јевреји 5,27%, Хрвати 3,55%, Роми 1,66% и остали народи 1,12%. У складу са поменутиим сличне проценте страдања запажамо и у сребреничкој регији гдје такође предњачи број српских жртава у проценту 70,97%.

Како се приближавао крај Другог свјетског рата Комунистичка партија Југославије је довршавала процес конституисања власти. Како су се главни штаб и руководство помену-те партије налазили управо на територији Босне и Херцеговине управо су на том простору ударени и темељи нове југословенске државе. У том периоду се Босна и Херцеговина, као и остале федералне јединице комунистичке Југославије, развијала као интегрисан дио јединствене државе која је била под командом КПЈ. Статус федералне јединице БиХ је добила 1945. године, након расправе у самој Партији, јер је један дио вођства сматрао да због српске већине треба да буде покрајина унутар Републике Србије. Тај процес, који се одвијао по совјетском узору, завршен је усвајањем Устава 1946. године који је грађанима Југославије обећавао равноправност без обзира на расу, националну припадност, језик, вјероисповјест, образовање и друштвени положај. Ситуација са пропагирањем националне једнакости била је најизраженија у Босни и Херцеговини јер је она била једина република у којој ни један народ није имао апсолутну већину. Управо због тога комунисти су покушавали да је представе као републику која није била ни српска, ни хрватска, ни муслиманска, а истовремено је требала бити република свих њих на крилима идеологије југословенства.

Значајан догађај у овом раздобљу био је југословенско-совјетски разлаз, то јесте раскол Тита и Стаљина 1948. године, који је довео до заокрета у политици југословенског лидера Јосипа Броза Тита која је убрзо довела до југословенске политике несврставања са циљем неутралног положаја у свјетским догађајима. Несврставање је у суштини био логичан пут нове политике југословенског лидера која је била пројектована ка земљама Трећег свијета јер се управо ту осликавао југословенски значај и доминација. Нова политика се одразила можда највише на Босну и Херцеговину. Наиме, са тим потезом је Тито хтио себе да стави на чело земаља Трећег свијета и тако оствари утицај у свјетској политици. За своје ојачавање у Покрету несврстаних, гдје су доминирале исламске земље, Тито је искористио босанскохерцеговачке муслимане. Односно, посредством њихове улоге у Југославији градио је имиџ, а у каснијем периоду ће постати јасно да су и они ситуацију у којој су се нашли поприлично добро искористили. У том периоду све чешће приликом дочека државника из несврстаних држава почео се појављивати реис-ул-улема, највиши исламски представник земље. Поред тога се готово у свим државним и партијским руководствомима повећао број муслимана, а та улога коју су добили у унутрашњој и спољашњој политици босанскохерцеговачким муслиманима дала је импулс колективног самопоуздања. Од тог периода је муслиманска вјерска припадност постала препорука свакоме ко се надао напредовању у дипломатији па је забиљежено да су

средином седамдесетих година 20. вијека истакнутији муслимани из Босне и Херцеговине у својству дипломата боравили у више арапских држава. Јасно је да су сви они били чланови Савеза комуниста који су се у складу са идеологијом партије требали одрећи религије, али то нису чинили јер је једино важно за југословенску политику било то да су они муслимани. Из истих разлога, у том раздобљу је за савезног премијера изабран Џемал Биједић што је на одређен начин означило почетак периода уздицања Муслимана у Босни и Херцеговини и њихово јаче позиционирање истовремено у Југославији и Босни и Херцеговини.

Све то заједно резултирало је почетком отварања националних питања у оквирима комунистичког руководства у Босни и Херцеговини. Поменуто је да је положај муслимана већ био нагло побољшан, а у складу са тим мијењан је и унапређиван положај властите националне идентификације. Тај процес се може најбоље пратити кроз пописе становништва гдје су се муслимани најприје изјашњавали као Срби или Хрвати, потом као „неопредијељени муслимани“, затим „неопредијељени Југословени“, да би од 1971. године религијска одредница „муслиман“ почела да се односи и на етничку припадност. Прецизније, муслиманска религија постала је национална одредница што је потврдио и Устав СФРЈ из 1974. године по којем се одредница „муслиман“ у смислу етничке припадности писала великим почетним словом „М“ чиме су они постали један од званично признатих југословенских народа. Тих година је све видљивија била криза југословенског идентитета, јер поред свог труда Савеза комуниста тај идентитет није био јасно одређен и представљао је једну врсту конгломерата неусаглашених елемената и система. О томе свједоче ставови Алије Изетбеговића уочљиви у његовој Исламској декларацији, која је изашла убрзо након признавања муслиманске нације, гдје закључује да друштво Босне и Херцеговине може опстати једино као исламско, а држава једино ако је у њој већински муслимански народ.

Важно је напоменути да према попису 1971. Срби по први пут, откада се организују савремени пописи нису били већински народ у БиХ, него то постају Муслимани са 39,6%. Оно што је трајно промијенило националну структуру у Босни и Херцеговини поред кључних дешавања за вријеме геноцида у НДХ јесте то што је у периоду 1945-1948. под руководством централних комунистичких власти извршен процес колонизације Војводине, односно пресељавања углавном сеоског становништва са простора Босанске Крајине и Херцеговине на плодне оранице у Банату које су милом или силом напустиле фолксдојчерске и мађарске породице. Из Босне и Херцеговине пресељено је тада око 100.000 Срба.

Промјена демографске слике настављена је и у сљедећем периоду. Педесетих и шездесетих година 20. вијека из Босне и Херцеговине је одлазило у просјеку 16 хиљада становника годишње. Приликом уставних реформи у Југославији до половине седамдесетих година републикама су дате, како су то неки сматрали, карактеристике држава, а то је посебно негативно утицало на Србе, који су живјели колико у Србији толико и у Босни и Херцеговини, Хрватској и Црној Гори. Дијељење Југославије унутрашњим републичким, као парадржавним, границама доживјели су као прекидање свога територијално-етничког континуитета, а и могућност понављања нових страдања, са јасном слутњом да ће тим процесом, прије или

касније, бити одвојени међународно признатим државним границама и наћи се у позицији угрожене националне мањине. Изаваљало је то и талас егзодуса који је тако добио на новом замаху посебно међу националном елитом, која је, с једне стране, била најобразованија и најбоље препознавала политичке трендове, а с друге, професионално најквалификованија и утолико најпокретљивија. Већина тих унутрашњих југословенских миграната из БиХ били су Срби који су одлазили живјети у Србију. У сред таквих дешавања као и у процесу покушаја формирања „босанско-херцеговачког“ идентитета Сарајево постаје једна врста агресивне средине према изражавању другачијих идентитетских мишљења прије свега у односу постојања српског и хрватског идентитета на овим просторима.

Из свега наведено јасно је видљиво да је „Југославија“ за муслиманске, као и словенске и хрватске елите, био један такорећи пролазни историјски параван за изградњу властитих националних држава. И док су сви они, под крилима југословенске идеологије, темељно радили на изградњи својих националних интереса и у крајњој линији држава, Срби су покушавали немогуће – да изграде и сачувају заједничку државу Југославију.

Предратне године и почетак оружаног сукоба

Ради потпунијег разумијевања теме истраживања, потребно је разумјети да се сребреничка регија састоји од пет општина (Сребреница, Братунац, Зворник, Милићи и Власеница), од којих су неке биле у саставу енклаве Сребреница, а на неке је вршен напад из поменуте енклаве. Дакле, сребреничка регија не представља географски појам, већ геостратешки термин који се користи за боље разумијевање ратних дешавања јер ако ову регију посматрамо у том контексту јасно је да је иста представљала једну цјелину у којој су поменуте општине добрим дијелом биле концентрисане једна ка другој.

Националне тензије на простору средњег Подриња, посебно на подручјима Сребренице и Братунца, током осамдесетих година 20. вијека биле су изразито високе. Поједини београдски листови су у неколико наврата 1989. године писали о угрожености српског народа на подручју Сребренице и Братунца, те о присилном исељавању Срба са тог подручја. У писму 14 српских бораца из Другог свјетског рата, које су упутили Предсједништву ЦК СК Босне и Херцеговине стајало је како у њиховим селима ништа није изграђено од Другог свјетског рата, те да су Срби приморани да своју дјецу школују у Љубовији или Бајиној Башти, сусједним општинама преко ријеке Дрине у Србији.

Због изразито високих тензија међу Муслиманима и Србима јуна 1990. године донесена је одлука од стране југословенских органа о измјештању наоружања територијалне одбране са подручја општине Сребреница и Братунац. Око 1.300 пушака и других материјално-техничких средстава из општине Сребреница и одређена количина из општине Братунац измјештено је у касарне Југословенске народне армије и Територијалне одбране на другим подручјима Босне и Херцеговине.

Након што су националне странке у Босни и Херцеговини основане на нивоу републике, у другој половини 1990. године започело је оснивање странака и на нивоу самих општина. У Сребреници су 19. августа 1990. одржане оснивачке скупштине Странке демократске акције (СДА) и Српске демократске странке (СДС). Тог дана у Глогови (општина Братунац) и Поточарима (општина Сребреница) каменицама су нападнути аутобуси у којима су се налазили Срби, који су се упутили на оснивачку скупштину СДС-а. Све ово је условило да у појединим селима општина Братунац и Сребреница освану барикада и наоружане сеоске страже, без обзира да ли су села већински била српска или муслиманска.

Средином 1990. основана је прва паравојна муслиманска организација у Подрињу, у Устиколини, код Фоче. Припадници те екстремне групе заклели су се на „Кур’ан да ће се, у име Алаха, борити за одбрану вјере“. Почетком 1991. основана је Патриотска лига, најорганизованија и најмасовнија муслиманска паравојна формација, практично војна формација СДА, која је своју идеологију темељила на постулатима Муслиманског братства. Један од војних огранака Патриотске лиге биле су и Зелене беретке основане у Сарајеву 31. марта 1991. године. У рад и дјеловање Патриотске лиге били су укључени и чланови СДА из Сребренице, предсједник Скупштине општине Бесим Ибишевић, народни посланик у скупштини БиХ Ибран Мустафић, као и начелник Станице јавне безбједности Сребренице Хамед Салиховић.

Посљедњи покушај да се криза у Босни и Херцеговини ријеша на миран начин дошао је од стране португалског амбасадора при Европској заједници Жозеа Кутиљера, који је током фебруара и марта 1992. водио преговоре са све три националне заједнице у БиХ. Након пет рунди преговора, 18. марта 1992, лидери три националне странке, СДА, ХДЗ и СДС, потписали су изјаву о принципима нових уставних рјешења за БиХ (Кутиљеров план), према којој је БиХ требала да остане у тадашњим границама као једна држава с три конститутивне јединице, од којих би свака шприпадала једном од три народа. Према понуђеним картама, Муслиманима би припале 42 општине и 44% површине, Хрватима 20 општина и 12% површине, а Србима 37 општина и 44% површине. Изван националне заједнице, односно ван општина гдје су били већина, остало је живјети 18% Муслимана, 59% Хрвата и 50% Срба. Свега седам дана након потписивања споразума представници ХДЗ и СДА одлучили су да одбаце Кутиљеров план те да покрену механизме за стварање унитарне Босне и Херцеговине. Одлуком Предсједника Предсједништва Алије Изетбеговића од 3. априла 1992, а упркос противљењу српског члана предсједништва, наређена је мобилизација јединица ТО свих општина и града Сарајево, гдје је уједно интегрисана Патриотска лига и Зелене беретке.

У складу са овом одлуком, већ сљедећег дана (4. априла) започела је мобилизација муслиманског становништва на територији општине Зворник. Истог дана муслиманске снаге ТО преузеле су контролу над градом док се Кризни штаб Српске општине Зворник повукао у Каракај, 3 километра сјеверноисточно од Зворника. Борбе у општини Зворник између муслиманских територијалаца, у основи припадника Патриотске лиге, са једне стране и Југословенске народне армије и српских територијалаца са друге стране започеле су 9. априла 1992. године. Значајне снаге муслиманских територијалаца налазиле су се на Кула граду, предграђу

Зворника и средњовјековној тврђави, која доминира изнад града. Са ове доминантне позиција, муслимански снајпери су држали град под сталном опсадом, те је борба за Кула град постала и битка за Зворник. Пред борбама које су односиле жртве на обје стране, масовно су избјегли цивили, и Муслимани и Срби.

У истом периоду док су трајале борбе у околини Зворника, на територији Сребренице, припадници муслиманске територијалне одбране основали су низ ратних станица полиције састављених искључиво од муслимана. Дописник ТАНЈУГ-а извјестио је 18. априла 1992. да су почеле жестоке борбе на територији општине Сребреница између Југословенске народне армије и српских територијалаца са једне и муслиманских снага ТО са друге стране. Из засједе у селу Поточари, под командом Насера Орића, једна група муслиманских војника 20. априла убила је пет припадника ЈНА. Тих дана цивилиних жртава било је и међу Србима и међу Муслиманима у Сребреници.

Крајем априла Југословенска народна армија потпомогнута српским територијалцима успјела је да савлада муслимански отпор на Кула Граду и да успостави пуну контролу над општином Зворник. Током ове операције у селу Снагову страдало је, како наводе одређени муслимански извори, 36 становника овог муслиманског села.

Почетком маја интензивирале су се нападачке активности муслиманских оружаних снага на подручју општине Сребреница. На православни празник Ђурђевдан, 6. маја 1992. нападнуто је српско село Бљечева у општини Братунац, као и село Гниона у општини Сребреница, које су муслимански територијалци спалили, а том приликом убили су пет цивила српске националности. Сљедећег дана у непосредној околини градског језгра Сребренице убијено је 10 цивила српске националности, а 8. маја из засједе убијен посланик у Скупштини БиХ адвокат Горан Зекић. Убиство Горана Зекића, првог Србина Подриња, покренуло је низ реакција широм Сребреница и Братунца. Истог дана када је убијен Зекић започео је масовни егзодус Срба из урбаног дијела Сребренице, а већ сљедећег дана у град су ушле муслиманске јединице под командом Насера Орића, које су преузеле контролу над градом те углавном протјерале и убиле малобројне преостале Србе.

Као одговор за убиство Горана Зекића и оно што се догађало у Сребреници и њеној околини, Мирослав Дeroњић 9. маја 1992. године наредио је напад на село Глогову, најјаче и највеће СДА упорште на територији општине Братунац. У нападу на село, страдале су 64 особе муслиманске националности, међу којима је било и цивила. Пред Хашким трибуналом Мирослав Дeroњић је због овог напада осуђен на казну од 10 година затвора.

Током маја, јуна и јула 1992. године још увијек нису постојали јасно дефинисани фронтови између зараћених страна, те из тог разлога долази до већих страдања цивилног становништва и са једне и са друге стране.

Могло би се рећи да су поједина села била утврђене тачке које су се браниле, углавном властитим средствима, тј сеоским стражама, наоружаним углавном пјешадијским оружјем, док су путне комуникације припадале оној војној сили која се у том тренутку њом кретала.

У овом периоду страдали су српски цивили и сеоске страже у селима Међа (убијено је њих седам, а 10 их је одведено у заробљеништво), Жутица (осам), Рупово Брдо (осам), Лозница (10), Ратковићи (18), Брежани (19), Крњићи (18), Загони (14), Залазје (45). Муслиманска села су такође у овим борбама страдала, тако да је у Заклопачи страдало (68 цивила и припадника сеоских стража), Нова Касаба (29), Дрињача (35), Доњи Грбавци (69).

Важно је напоменути да су на територији општине Зворник до 29. јула 1992. дјеловале српске паравојне јединице „Жуте осе“ и „Пиварски“, којима се приписују убиства најмање 352 Муслимана, од којих су готово сви били војно способни мушкарци. Овим паравојним јединицама нису била страна ни убиства Срба, у колико би се супроставили њиховом науму. Какав је био карактер и природа ових јединица између осталог говори и чињеница да су Министра за информације у Влади Српске републике Босне и Херцеговине, Велибора Остојића, заробили на једном пункту који су држали на улазу у град и злостављали. Послије овог догађаја, специјално обучене јединице МУП-а са Пала су 29-30. јула 1992. извршиле хапшење и протјеривање свих припадника ових јединица са територији Српске републике БиХ. На судовима у Србији и Републици Српској, велики број чланова ових јединица, због злочина над муслиманским цивилима, осуђен је на вишегодишње казне затвора.

Од љета 1992. муслиманске јединице територијалне одбране из Сребренице, започеле су систематичну кампању етничког чишћења српских села у околини Сребренице, са циљем заузимања Братунца и пресјецања Републике Српске на два дијела. Током љета и јесени 1992. већина снага Војске Републике Српске била је ангажована на пробоју коридора у Посавини, којом је окончана физичка и економска блокада више од милион људи у Босанској Крајини и Републици Српској Крајини, као и борбама у Херцеговини, којом је сломљен покушај хрватске војске да овлада истом. У условима када се ВРС још увијек бавила организовањем и формирањем Дринског корпуса, који је накнадно формиран од јединица других корпуса и неких новоформираних јединица на овим просторима (наредба о оснивању ДК донесена је у јулу 1992. године али је он своје функционисање и борбену улогу почео остваривати тек у новембру 1992.) муслиманске снаге из Сребренице, извршиле су низ систематичних напада и злочина на простору Сребреничке регије.

Једно од већих српских села у Сребреници, Подравање, нападнуто је 24. септембра. Тада је убијен 31 цивил и припадник сеоских стража, неколико их је заробљено, а село је спаљено. Српско село Факовићи у општини Братунац, спаљено је 5. октобра, а убијено је 28 цивила и припадника сеоских стража, од чега 12 жена. Свега неколико дана касније (8. октобра) у општини Зворник, у селима Шетићи и Малешаји, убијено је 14 цивила и припадника сеоских стража српске националности. Велики напад муслиманских снага из Сребренице на српска села Бјеловац, Сикирићи и Лозница у општини Братунац одиграо се 14. децембра 1992. године. У овом нападу убијена су 62 лица српске националности, док су многи Срби, углавном жена и дјеца одведена у заробљеништво. Једна група жена и дјеце, њих 17, размијењена је 6. фебруара 1993. године.

На велики хришћански празник Божић 7. јануара 1993. године муслиманске јединице из Сребренице започеле су опсежан напад на српска села у општини Братунац, посебно циљајући село Кравицу, и села која гравитирају мјесној заједници Кравица (Јежестица, Кајић, Шиљковић, Оправдићи, Поповићи, Мандићи, Бађевићи, Оћеновићи, Русићи, Долови и Јасиковача). Према процјенама напад је изводило између три и четири хиљаде муслиманских војника, док је у одбрани било свега неколико стотина мјештана Кравице и сусједних села. Том приликом прогнан је сав српски живаљ, док су села била разрушена, попаљена и опљачкана. У нападу је убијен 51 цивил и припадник сеоских стража. Један дио Срба је заробљен и одведен у Сребреницу.

У истом налету и у склопу велике офанзиве која се изводила према општини Братунац, муслиманске снаге су 16. јануара 1993. године извршиле напад на Склане. Српско цивилно становништво на овом подручју било је у окружењу са три стране, те је под притиском протјерано у Србију, прецизније у правцу Бајине Баште, јединим путем, преко моста на ријеци Дрини, који се налазио под константном снајперском ватром муслиманских снага. Они који нису могли да пређу мосту, покушали су да препливају ријеку. У нападу је убијено 57 цивила и припадника сеоских стража, док су најмлађе жртве били петогодишњи Александар Димитријевић и његов дванаестогодишњи брат Радисав Димитријевић, који су страдали од снајперске ватре.

Нападом на Склане од стране муслиманских снага са сједиштем у Сребреници чије су акције биле координисане од стране војног и политичког врха из Сарајева, заокружена је територија муслиманске енклаве Сребреница, етнички најчистијег подручја у ратној Босни и Херцеговини. У овом периоду енклава је доживјела и свој највећи обим од око 900 км², те је обухватала дијелове пет општина (Сребреница, Братунац, Власеница, Зворник, Милићи). До овог периода муслиманске јединице су на читавом простору средњег Подриња и сребреничке регије извршиле комплетно етничко чишћење у којем је убијено нешто мање од 2.000 цивила, војника и припадника сеоских стража српске националности, а више од 150 различитих насеља је уништено. Муслиманске оружане снаге (АРБиХ) су на овом подручју очигледно починиле бруталне и систематске злочине за које је њихова Врховна команда у Сарајеву знала.

Након напада на Кравицу, а посебно на Склане, и систематског масакра и уништења српског цивилног становништва у средњем Подрињу, Војска Републике Српске покренула је велику контраофанзиву према муслиманским јединицама са сједиштем у Сребреници. За свега неколико седмица, муслиманске снаге су биле у потпуности поражене, и сведене само на градско језгро у Сребреници, док је дио муслиманских снага остао одвојен и у војном упоришту Жепа, јужно од Сребренице. Током контраофанзиве српских снага, у саму Сребреницу повукао се и значајан број муслиманских цивила и бораца из других подрињских општина које су се налазиле под контролом ВРС. Уже градско језгро Сребренице, у којој су се налазиле муслиманске снаге, гранатирано је од стране ВРС, што је условило жртвама и међу муслиманским цивилима.

Половином марта 1993. године, посредством међународне заједнице започели су преговори о формирању демилитаризоване зоне и енклаве Сребреница, која би се нашла под заштитом снага Уједињених нација. Упоредо са преговорима, у Сребреницу је ушао конвој УНХЦР и довезао велике количине хуманитарне помоћи. Истовремено је почела евакуација цивилног муслиманског становништва према Тузли, која је трајала до 2. априла 1993. године, када су снаге под командом Насера Орића, насилно онемогућиле евакуацију, иако је међу цивилима постојала велика жеља да се пребаце у Тузлу, на подручје које је тада контролисала Армија Босне и Херцеговине. Власти Републике Српске су, као знак добро воље, одобриле да се рањеници муслиманских снага из Сребренице евакуишу хеликоптером. Делегација Републике Српске, која се налазила на преговорима у Њујорку, обавијестила је Савјет Безбједности УН-а да се на ратишту око Сребренице обустављају све војне активности те да српска страна гарантује ваздушни и копнени коридор за пружање хуманитарне помоћи.

Савјет безбједности УН-а је 16. априла 1993. донио резолуцију 819. у којој стоји да се одмах прекину сви оружани напади на Сребреницу, те да се снаге ВРС повуку са подручја око Сребренице. Истог дана Главни Штаб ВРС поступио је према резолуцији, а два дана касније постигнут је Споразум о демилитаризацији Сребренице и Жепа, који су потписали представници ВРС, АРБиХ и УН-а који су били гарант провођења овог споразума односно и демилитаризације енклава Сребреница и Жепа.

Муслиманске снаге у Сребреници ни у једном тренутку нису дозволиле да буду разоружане, него су на демилитаризовану зону гледали као на уточиште за реорганизацију својих војних потенцијала из којег би у будуће могли да врше дејства по дубини Војске Републике Српске, о чему свједочи документ у којем Насер Орић, командант 8. оперативне групе, 25. маја 1994. године тражи од надређених да и његови борци, узму учешће у „ослобађању земље“ тако што би изводили борбена дејства у „позадини агресора“. Од лjeta 1994. интензивирале су се борбена дејства 8. оперативне групе из заштићене зоне по дубини ВРС, па је тако 12. јула извршен артиљеријски напад на гробље у Братунцу, током помена за убијене Србе на том подручју. Напади су се наставили и током октобра, новембра, децембра, а посебно су интензивни постали током прољећа и лjeta 1995. године.

Према новој шеми реорганизације Армије БиХ 8. ОГ Сребреница преименована је 12. јануара 1995. године, и устројена као 28. дивизија са сједиштем у Сребреници. Према борбеним извјештајима 28. дивизије, које је упутила команди 2. Корпуса Армије БиХ имали су преко 30 извиђачко-диверзантских акција из заштићених зона Сребреница и Жепа на територији Републике Српске; само током неколико дана, почев од 22. јуна до 27. јуна 1995. године, припадници ове јединице извршили су три већа напада из заштићене и демилитаризоване зоне Сребреница и при томе убиле најмање 47 војника и цивила српске националности. Од средине марта 1993. па до средине лjeta 1995. године припадници 8. ОГ, односно 28. дивизије убили су око 450 српских цивила и војника на подручју око Сребренице. Сви ови напади извршени су у складу са ратним настојањима и директивама Генералштаба Армије БиХ, а половином 1995. године били су дио великог плана о офанзиви и пробоју блокаде око Сараје-

ва. Према муслиманским и другим изворима, до овог периода муслиманска страна је у овој регији имала око 2.100 погинулих, од којих је, како је наведено у званичној монографији 28. Дивизије Армије Републике БиХ, 1.800 било војника.

Због све агресивнијег дјеловања припадника 28. дивизије и реалне опасности да се остваре њихови војно-политички планови о пресијецању Републике Српске у средњем Подрињу, команда ВРС је 2. јула издала припремно наређење које је упућено свим јединицама ДК изузев приштапских јединица, у „циљу припреме за предстојећа дејства“. За ово наређење до сада су бројни појединци тврдили да је то припремно наређење за извођење „Криваје 95“, што је само дјелимично тачно, јер оно то није било у моменту издавања, него је постало тек након издавања Заповјести за активна дејства б/д Оп. Бр. 1, које је Команда ДК издала истог дана, под шифрованим називом „Криваја – 95“.

У 04.30 часова 6. јула 1995. године, снаге ВРС кренуле су са извођењем акције кодног назива „Криваја 95“ којом је било предвиђено раздвајање званично демилитаризованих зона Сребреница и Жепа. Главни циљ је био свести дејство муслиманских снага на градско подручје и на тај начин зауставити ИДГ (извиђачко-диверзантске групе) муслиманске 28. дивизије и њихова дејства у дубини територије Републике Српске. Команда Дринског корпуса није намјеравала да заузме град Сребреницу, а није могла ни да очекује да ће 28. дивизија напустити одбрану града и своје породице и кренути у пробој из окружења.

Како први дан операције Криваја није донио очекиване резултате команда Дринског корпуса је приступила реорганизацији снага на фронту и 8. јула започеле изнова операцују. Генерал Крстић, тада још увек начелник Штаба корпуса, телеграмом је 9. јула обавијестио Главни Штаб ВРС, да је „ближи задатак“ извршен, и да ће веома брзо бити извршен и следеће задатак, а тиме и оперативни циљ „Криваје 95“. Тим телеграмом, по форми и хитности очигледно ванредним, генерал Крстић извештава да је уочио неочекиване промијене на терену, да му се отварају могућности да уђе у саму варош, и очито је да очекује мишљење и евентуално сагласност. Генерал Здравко Толимир помоћник команданта ГШ ВРС за обавјештајно безбједносне послове, је као одговор пренио сагласност врховног Команданта Радована Карацића на нову одлуку команде ДК, да уђе у град.

Послије сламања контраофанзиве снага 28. дивизије, све снаге Дринског корпуса ангажоване у извођењу „Криваје 95“, практично су извршиле постављени задатак у духу заповјести команданта Дринског корпуса. Овим је основни циљ борбених дејстава акције „Криваја 95“ био остварен. У пријеподневним сатима 11. јула, начелник штаба Дринског корпуса, генерал-мајор Радислав Крстић, усмено је издао задатке потчињеним јединицама продужење напада ка граду, са задатком да се уђе у град Сребреницу.

До 11.00 часова 11. јула, девет припадника јединица 28. дивизије АРБиХ-а у Сребреници смртно су страдала док их је 30 рањено, што је износило мање од 1% укупног особља дивизије. Имајући у виду изузетно низак број жртава и довољно материјално техничких средстава, као и подршку Холандског батаљона УНПРОФОР-а, 28. дивизија није претрпјела

пораз, и била је у стању да брани Сребреницу. Узевши у обзир огромну предност коју снаге у одбрани имају у односу на снаге које нападају, до пада Сребренице не би дошло тако брзо да су јединице Армије Босне и Херцеговине одлучиле да бране град. Суочивши се са непосредним нападом ВРС, припадници Армије Босне и Херцеговине нису ни покушали да успоставе било какав ефикасан систем одбране. Нису покушали да употребе своју тешку артиљерију, која им је била доступна у случају напада, без обзира на то што је била под контролом УНПРОФОР-а. У оваквим условима Главни штаб ВРС-а одлучио је да би припадници ВРС требало да уђу у Сребреницу, што су и урадили до 14.00 часова 11. јула.

На основу наређења команде 28. дивизије, предвече 11. јула, све активно и резервно војно особље 28. дивизије, сребреничка полиција, и сви борбено способни мушкарци из Цивилне заштите и радне обавезе, окупили су се на договореној локацији у Шушњарима. Међу њима је било и неколицина жена, које су имале примјерен статус бораца војске или цивилне одбране, док је било и оних које су као цивили кренуле са члановима породице, односно припадницима активног или резервног састава 28. дивизије. Према извјештају 28. дивизије дана 1. јуна 1995, 28. дивизија бројила је 5.846 активног особља. Полиција Сребренице бројила је 137 полицајаца. Радна обавеза имала је 1.309 чланова особља, а Цивилна одбрана 939. Укупно, број наоружаних мушкараца и жена поријеклом из енклаве Сребренице, укључујући оне на служењу војног рока (регруте), износио је 9.591. Поред тога, било је 2.552 војника из других општина. Међу њима је вјероватно био и одређен број регрута на служењу војног рока који нису још досегли старосну границу за регрутацију од 16 година.

Сви стационарни војни обвезници активног и резервног састава 28. дивизије у Шушњарима примили су наређење да изврше борбену операцију пробоја према Тузли и формирали су борбени поредак који се запутио према Тузли кроз територију под контролом ВРС-а. Рута кретања је препоручена од стране Извиђачке патроле 284. бригаде, која је утврдила ту руту 15 дана раније. У колони се налазило око 12.500 људи. Мањи дио војника је био у униформи. Већина је била у цивилној одјећи. Након прегледа формације бригада, 28. дивизија је започела са покретом.

Перспектива из угла криминалистичке истраге

Дешавања у Сребреници у јулу 1995. године по свом значају, тежини и посљедицама заслужују посебну пажњу. Анализа тих догађаја чини окосницу Извјештаја. Ријеч је о реконструкцији догађаја на основу доступних извора. У Извјештају, посебан значај дат је аспектира криминалистичке истраге.

За сповођење криминалистичке истраге пред Међународним кривичним судом за бившу Југославију (МКСЈ) у предмету Сребреница био је задужен истражни тим којег је именовало Тужилаштво овог Трибунала. Тим је имао изузетно сложен задатак. Истрага је започела крајем јула 1995. године. Постоје увјерљиви разлози да се рад тима посматра критички.

Истражни тим је располагао са врло ограниченим бројем људи, посебно у првим годинама након окончања рата у Босни и Херцеговини. Тек 1998. године, како вођа истражног тима Жан-Рене Руез (Jean-Rene Ruez) наводи, у ствари је формиран тим, који би се условно могао назвати „истражним тимом“. У криминалистичкој истрази проток времена увијек има негативне импликације на прикупљање материјалих доказа, и свакако и личних, првенствено у виду свједочења особа које су учествовале у тим догађајима.

Прије елаборације кључних аспеката истраге неопходно је сагледати чиме се бавио истражни тим Тужилаштва МКСЈ, односно који је био њихов мандат. Истрага се није односила на узроке и дешавања прије 11. јула 1995. године. Поред тога, у складу са међународним хуманитарним правом истрага се није односила на војне операције или судбину бораца већ на судбину оних који нису борци, без обзира да ли су првобитно били припадници војске или не, односно на оне који више нису били у позицији да се боре. Међутим, значајан број учесника у колони страдао је у борбама, од нагазних мина, у међусобним обрачунима и починивши самоубиства. Позиција тих особа не може се изједначити са судбином заробљених. Они су били у позицији да се боре, или су се *de facto* борили са српским снагама које су, у војном смислу, имале значајну тактичку надмоћ на терену, иако су располагали са знатно мањим бројем бораца у односу на бошњачку страну. Истражни тим Тужилаштва МКСЈ није имао у виду те круцијалне чињенице нити је то било предмет њихове истраге. Такав приступ довео је до недовољно и нетачно утврђеног чињеничног стања у вези са дешавањима у вези са Сребреницом у јулу 1995. године.

Први задатак истражног тима Тужилаштва МКСЈ био је да утврди шта се десило у Сребреници након уласка српских снага у енклаву. Очевици догађаја били су најпоузданији извор информација. Истражни тим није обављао детаљне интервјуе са тим особама, већ се у одабирању кључних свједока ослањао примарно на подршку бошњачке полиције и АИД-а, бошњачке обавештајне службе, односно служби безбједности једне од страна у сукобу.

Други задатак били су ексхумација гробница и прикупљање материјалних доказа. Значајан дио истраге односио се на проналажење и идентификацију несталих особа. Експерти судске медицине прегледају ексхумиране остатке како би утврдили могући узрок смрти. Утврђивање околности страдања, односно, да ли су те повреде настале као посљедица стријељања, у борби или под другим околностима, није надлежност нити стручност експерата судске медицине, већ оних који спроводе криминалистичку истрагу.

Трећи задатак у истрази био је пронаћи одговорне особе за извршена кривична дјела. У великој мјери истражни тим Тужилаштва МКСЈ прикупљао је информације у вези са извршиоцима из транскрипата радио комуникација које је пресрела Армија Републике БиХ током војне операције Војске Републике Српске под кодним називом „Криваја 95“. Након што је Тужилаштво МКСЈ поднијело званични захтјев, бошњачкој страни требало је неразумно дуго да достави прве транскрипте разговора и, у мањој мјери, аудио-снимке, док је остале доставила још касније. Наиме, захтјев је поднесен још 13. новембра 1996. године, док је бошњачка страна оговорила на њега тек у марту 1998. године.

Комисија није успјела утврдити разлоге касног достављања транскрипата, али можемо констатовати да је страна, учесница сукоба, била мотивисана да представи своју интерпретацију догађаја, и можемо претпоставити да постоји могућност да су садржаји траскрипата мијењани у складу са интересима једне стране у сукобу, у овом случају бошњачке. Истражни тим Тужилаштва МКСЈ није провјеравао аутентичност транскрипата, већ их је користио у истрази као извор високе поузданости. На основу тих транскрипата (и већ споменутих очевидаца), утврђивана је улога припадника на терену као и њихова одговорност као починилаца кривичних дјела за које су оптужени и касније осуђени од стране МКСЈ. На основу поступака пред МКСЈ створен је широко прихваћен дискурс о дешавањима у вези са падом Сребренце.

Енклава Сребреница имала је статус „заштићене зоне“ на основу Резолуције Савјета безбједности Уједињених нација 819 од 16. априла 1993. године. Резолуција је предвиђала демилитаризацију заштићене зоне, што у пракси никада није урађено.

Након дијелимичне демилитаризације, у енклави је наставила активно да дјелује 28. дивизија 2. корпуса Армије Републике БиХ. Након напуштања енклаве 11. јула, та формација кренула је у пробој у правцу Тузле, територије под контролом Армије Републике БиХ, око 80 километара удаљену од Сребренице. Састав колоне и дешавања у колони током пробоја је изузетно значајан аспект реконструкције догађаја. Такође, њихов значај је велики с обзиром на мандат истражног тима Тужилаштва МКСЈ и правац вођења истраге у предмету Сребреница. Истрага о дешавањима у колони није учињена, а на чему смо ми ставили тежиште у реконструкцији догађаја у и око Сребреницу у јулу 1995. године.

Прије елаборације природе колоне наводимо опште демографске показатеље у енклави Сребреница. Према званичним подацима Завода за статистику Босне и Херцеговине, на подручју општине Сребреница у јануару 1994. године укупан број становника износио је 37.255. Од тог броја, 9.791 било је локално становништво Сребренице, 10.756 локално становништво дислоцирано са својих огњишта у оквиру општине Сребреница, и 16.708 становништво прогнано из других општина у Подрињу. Број становника у енклави се смањивао усљед иселјавања због тешких околности и укупних друштвених неприлика. Званичних података нема, али можемо претпоставити да је број становника у енклави до јула 1995. износио око 35.500.

Након пада Сребренице 11. јула 1995. године, око 23.000 цивила окупило се на простору испред базе мировних снага Уједињених нација у Поточарима и одређени број њих у самој бази. Та група цивила, углавном жена, дјеце и стараца евакуисана је на захтјев мировних снага Уједињених нација и представника цивилног становништва Сребренице. Евакуација је извршена 12. и 13. јула 1995. године, а људи су евакуисани у Кладањ, територију под контролом Армије Републике БиХ.

Поред цивилног становништва (жене, дјеца и старци) испред и у самој бази Уједињених нација у Поточарима нашао се одређени број војно-способних мушкараца који су затражили заштиту мировних снага. Евидентиран број према извјештају Уједињених нација износио је 239, док је 60 особа одбило дати имена. Велика већина тих лица се воде као нестала – прет-

поставља се да су их убиле српске снаге. За једну од тих особа смо успјели утврдити да је превезена у логор у Батковићу, и да је касније размијењена.

На основу тих показатеља можемо са великом вјероватноћом претпоставити, узимајући у обзир изјаве свједока, да је колона у пробоју ка Тузли бројала око 12.500 људи.

На основу анализираних докумената Армије Републике БиХ можемо закључити да је 28. дивизија 2. Корпуса Армије Републике БиХ до демилитаризације у априлу 1993. бројала између 10.900 и 11.500 људи. Процјењује се да је број број активних припадника дивизије након демилитаризације износио између 5.700 и 6.200 бораца.

Након демилитаризације људство које је смањено за готово 5.000 распоређено је у резервни састав који се активирао по потреби, што потврђују документи Армије Републике БиХ цитрани у Извјештају.

Након уласка ВРС у енклаву 11. јула 1995. године, становништво Сребренице се евакуише у двије велике колоне. Једну колону чинила је 28. дивизија 2. корпуса Армије Републике БиХ, у чијем саставу су се налазили припадници активног и резервног састава који су се по наредби Команде 28. дивизије јавили на мјесто окупљања у селима Шушњари и Јаглићи поред Сребренице. Другу колону чинило је цивилно становништво у којој су се налазиле жене, дјеца, старци, као и одређени број војно-способних мушкараца који су затражили заштиту припадника мировних снага Уједињених нација. Релевантни извори, првенствено документи војне и цивилне безбједности Републике Босне и Херцеговине и документи МКСЈ потврђују војни статус колоне као и да је иста вршила војну операцију пробоја из окружења.

Изјаве учесника у пробоју које су дате органима цивилне и војне безбједности БиХ, а које су цитиране у овом Извјештају, детаљно описују војну природу колоне, војни статус учесника, ланац командовања, борбени распоред, наоружање итд.

Очевици наводе да су припадници Војне полиције заједно са командантом 281. бригаде 28. дивизије Армије Републике БиХ Зулфом Турсуновићем спрјечавали војно-способне мушкарце и војнике да самовољно напуштају град 11. јула 1995. Такође, очевици догађаја у изјавама наводе да се на улицама Сребренице појавио војни курир са поруком из команде 28. дивизије Армије Републике БиХ, тј. од војног руководства енклаве, да се сви војно способни и наоружани мушкарци упуте кроз шуму у правцу села Шушњари на зборно мјесто, а цивили у ка бази Уједињених нација у селу Поточари.

Изјаве очевидаца потврђују формирање двије колоне, једне која се упутила у правцу базе Уједињених нација у Поточарима, и са друге стране војне колоне за чија су зборна мјеста за пробој одређена села Шушњари и Јаглићи. На зборном мјесту придружили су им се борци из сусједних села из околине Сребренице.

У ноћним часовима, око поноћи 11/12. јула 1995. године извршено је постројавање бригаде у саставу 28. дивизије Армије Републике БиХ у селу Шушњари. Непосредно прије постројавања, према изјавама учесника, план за пробој је сачињен у једној кући у том селу;

одређена је рута кретања као и распоред покрета бригада у саставу 28. дивизије Армије Републике БиХ у правцу Тузле.

У колони се налазило мушко, војно-способно становништво, припадници активног и резервног састава Армије Републике БиХ, којима је наређено да дођу на зборно мјесто ради пробоја ка Тузли. Очевици наводе да се радило у мушкрцима старости од 15 до 65 година. Такође, наводе да је у колони био мањи број жена. Поједине су биле припаднице 28. дивизије Армије Републике БиХ, а друге су кренуле кроз шуму са својим мужевима, браћом и рођацима, јер се нису хтјеле раздвајати од њих.

Војна колона била је слабо опремљена у смислу наоружања, а посебно униформи, пошто је само мањи број војника посједовао униформе. Највећи број њених учесника био је наоружан пјешадијским наоружањем, ловачким оружјем, те минско-експлозивним средствима. Одређени број учесника у колони није био наоружан.

Чело колоне је кренуло у пробој из окружења око 01.00 часова 12. јула 1995. године. У кратким временским интервалима у колони по један, кренуле су и остале бригаде. Колона је била неколико километара дуга. Према изјавама очевидаца, зачеље колоне кренуло је у пробој са подручја Равног Буљима 12. јула 1995. године око 12.00 часова.

Важан аспект реконструкције догађаја односи се на борбе које су се водиле дуж линије пробоја 28. дивизије Армије Републике БиХ. Посебно је значајно утврдити околности страдања учесника у пробоју. Из перспективе криминалистичке истраге, околности страдања током пробоја су изузетно значајне. Јако је битно утврдити начине страдања великог бораца учесника у колони. Истражни тим Тужилаштва МКСЈ том аспекту није посветио пажњу. Припадници војне формације који су страдали у војним операцијама посматрани су од стране МКСЈ као особе које нису биле у позицији да се боре, што не одговара чињеничном стању.

Војну формацију, 28. дивизију Армије Републике БиХ чинило је 6 лаких пјешадијских бригада: 280, 281, 282, 283, 284, 285 бригада и 28. самостални брдски батаљон.

Снаге ВРС ангажоване у војној акцији “Криваја 95” (у документима се наводи назив Борбена активност „Криваја 95“, што говори о њеном мањем опсегу) сачињавале су јединице Дринског корпуса Војске Републике Српске, односно дијелови снага оних јединица које су се већ налазиле око енклаве Сребреница (Братуначка бригада, Милићка бригада и самостални батаљон Скелани) као и снаге из других јединица Дринског корпуса Војске Републике (један ојачани батаљон из састава 1. Зворничке пјешадијске бригаде, један мјешовити батаљон који су заједнички формирале 1. бирчанска пјешадијска бригада и 2. романијска моторизована бригада, са четом из самосталног батаљона „Скелани“, у резерви снаге еквивалента једног батаљона јачине 2-3 чете МУП-а, те једна чета из 1. Власеничке лаке пјешадијске бригаде, и снаге из додира еквивалента једног лаког батаљона из 1. Милићке и 1. Братуначке бригаде). Процјењује се да су укупне ангажоване српске снаге бројале око 4.000 бораца. У активним дејствима на правцима напада „Криваја 95“ било је ангажовано око 1.500 бораца ДК ВРС, а на тим правцима су се браниле снаге веће од двије бригаде са батаљоном у резерви, што

је укупно око 3.000 бораца, што значи да је однос био у корист 28. дивизије 1:2. Након што су снаге ВРС ушле у Сребреницу, главнина њихових снага запутила се према Жепи, што се такође значајно одразило на бројчано стање ВРС на овом подручју. Један дио људи враћен је на подручје Зворника тек када су напредујуће снаге 28. дивизије запријетиле својим дејствима да угрозе ту општину. Током читаве руте кретања 28. дивизије Армије Републике БиХ у пробоју водиле су се борбе између ње и српских снага. Борбе су се водиле на територији под контролом Војске Републике Српске која је дејствовала у правцу непријатељске војне формације која се кретала на територији под њеном контролом.

Жан-Рене Руез, шеф истражног тима МКСЈ саопштио је у својству сведока, током унакрсног испитивања од стране тужиоца Меклоски, на суђењу генералу Војске Републике Српске Ратку Младићу да 28. дивизија Армије Републике БиХ током пробоја готово и није имала губитке, већ да су страдали цивили. Он наводи да је 28. дивизија Армије Републике БиХ имала 6.000 наоружаних бораца и да је 6.000 бораца стигло у Тузлу. Ријеч је о очигледно погрешној констатацији и неутврђеном чињеничном стању. Изјаве учесника у пробоју, припадника 28. дивизије Армије Републике БиХ потврђују да је таква тврдња нетачна.

Како је већ наведено, дана 11. јула 1995. године у послеподневним сатима до поноћи припадници 28. дивизије Армије Републике БиХ окупили су се на подручју села Шушњари и Јаглићи. Након постројавања по бригадама и наредбе Команде 28. дивизије Армије Републике БиХ, 12. јула 1995. око 01.00 часова, јединице на челу колоне крећу у пробој ка Тузли преко територије под контролом српских снага.

Имајући у виду да је зачеље колоне остало на локацији Шушњара/Јаглића све до поднева 12. јула 1995. године, у раним јутарњим часовима 12. јула 1995. године у сектору Равног Буљима Војска Републике Српске уочила је један дио колоне и отворила ватру. Према изјавама свједока у том артиљеријском нападу страдало је између 500 до 1.000 људи.

У касним поподневним часовима 12. јула 1995. године дио колоне 28. дивизије Армије Републике БиХ нападнут је у подручју села Шиљковићи. У том догађају 28. дивизија Армије Републике БиХ трпи велике губитке у људству. На основу претходног договора, село Каменица је одређено као мјесто окупљања 28. дивизије Армије Републике БиХ, односно мјесто на ком је одлучено да се сачека зачеље колоне.

У вечерњим часовима 12. јула 1995. године 28. дивизија Армије Републике БиХ се поново постројава по бригадама у у близини села Каменица. Исте вечери Војска Републике Српске започиње јак напад из артиљеријског и пјешадијског наоружања. Према изјавама очевидаца, припадника 28. дивизије Армије Републике БиХ који су давали изјаве својим војним и цивилним службама безбједности, у том нападу страдало је између 2.000 и 3.000 људи. У вечерњим часовима 12. јула 1995. године Команда 28. дивизије Армије Републике БиХ доноси одлуку да припадници активног састава 28. дивизије крену у пробој путне комуникације Нова Касаба – Коњевић Поље. У складу са тим одлучено је да резервни састав 28. дивизије Армије БиХ остане на подручју Каменице, и да сачека активни састав да се врати по њих. У том дијелу ко-

лоне остала је и 282. бригада 28. дивизије Армије Републике БиХ под командом Ибре Дудића. Та одлука довела је до конфронтација и међусобних борби између припадника 28. дивизије Армије Републике БиХ у којим је према изјавама очевидаца био значајан број страдалих.

У предвечерје и у вечерњим часовима 12. јула 1995. године Војска Републике Српске започела је интензивну војну акцију у подручју од села Мратинци до Коњевић Поља. Током ноћи 12/13. јула 1995. године водиле су се борбе између припадника 28. дивизије Армије Републике БиХ који су мимо своје воље остављени на подручју Каменице. Свједоци наводе да је те ноћи на том дијелу руте страдало око 1.000 људи из колоне.

У раним јутарњим часовима 13. јула 1995. године, од 04.00 до 08.00 часова, припадници 28. дивизије Армије Републике БиХ прешли су преко путне комуникације Нова Касаба – Коњевић Поље. У изјавама очевидаца наводи се да је између 500 и 1.000 људи страдало током прелаза јединца 28. дивизије Армије Републике БиХ преко асфалтног пута.

Јединице 28. дивизије Армије Републике БиХ покушавале су прећи асфалтни пут на подручју села Сандићи када је дошло до борби са снагама ВРС. Иако је било договорено да ће се чело колоне вратити по задњи дио колоне, који је остао на подручју Каменице, то се није десило. Задњи дио колоне остао је у окружењу српских снага. Дана 13. јула 1995. у временском периоду од 09.00 до 15.00 часова, Војска Републике Српске је блокирала пут Нова Касаба – Коњевић Поље. Одређени број група људи из колоне предао се у селу Сандићи, а друге групе предале су се на подручју између Коњевић Поља и Нове Касабе.

Команда и одређени број јединица 28. дивизије Армије Републике БиХ успјели су прећи путну комуникацију Нова Касаба – Коњевић Поље 13. јула 1995. године у временском периоду од 04.00 до 08.00 часова. Дан раније, 12. јула 1995. на постројавању бригада у мјесту Каменица (Братуначка Каменица) договорено је да наредно постројавање буде на локалитету Удрч, које се налази око 13 до 15 километара након путне комуникације Нова Касаба - Коњевић Поље. Постројавање јединица на Удрчу почело је у јутарњим часовима 13. јула 1995. Велики дио колоне није успио прећи путну комуникацију и остали су у окружењу српских снага. Команда 28. дивизије Армије Републике БиХ донијела је одлуку да пошаље дио елитних снага да омогући прелаз јединица које су остале у окружењу. Између 15.00 и 16.00 часова 13. јула 1995. српске снаге започеле су артиљеријски напад на 28. дивизију Армије Републике БиХ на подручју Удрча. Команда 28. дивизије Армије Републике БиХ због ових или неких других нама непознатих разлога мијења одлуку да се дио снага врати по јединице у окружењу, те доноси наредбу да јединице заједно са Командом крену даље и пробој у правцу Тузле.

Дана 14. јула 1995. године око 07.00 часова одвијале су се тешке борбе на подручју села Липље. Истог дана, 14. јула 1995. године, 28. дивизија Армије Републике БиХ наставила је пробој у правцу села Снагово и Марчићи. Током 14. јула у временском периоду од 14.00 до 21.00 часова водиле су се борбе у селу Снагово и на подручју села Липље, као и на правцу према селу Марчићи. Исте вечери, 14. јула, водиле су интензивне борбе између 28. дивизије Армије Републике БиХ и Војске Републике Српске на подручју села Марчићи. У тим борбама

Војска Републике Српске, поред пјешадије, користила је и оклопна борбена возила. На тој локацији 28. дивизија Армије Републике БиХ је имала велике губитке у људству.

На подручју Крижевачких њива, села Парлог, Пандурице и Баљковица – која се налазе на врло краткој удаљености једна од друге – настављене су борбе. Током 15. јула 1995. на том подручју вођене су велике борбе између 28. дивизије Армије Републике БиХ и Војске Републике Српске. Припадници 28. дивизије Армије Републике БиХ нанијели су велике губитке Војсци Републике Српске. Том приликом су заплијенили неколико тенкова, прага и камиона са наоружањем и војном опремом. Тога дана борбе су се наставиле у вечерњим часовима и током ноћи 16. јула 1995. У међувремену остатак колоне 28. дивизије Армије Републике БиХ који је прешао путну комуникацију Нова Касаба – Коњевић Поље придружио се јединицама на челу. У раним јутарњим часовима око 04.00 и 05.00 часова, након интензивних борби и великих губитака на обје стране, 28. дивизија Армије Републике БиХ покушава да пробије посљедњу линију одбране Војске Републике Српске, те да се пробије на територију под контролом Армије Републике БиХ. Имајући у виду близину територије под контролом Армије Републике БиХ, снаге Армије Републике БиХ су дејствовале из правца Тузле по линијама Војске Републике Српске, пружајући подршку 28. дивизији Армије Републике БиХ која се пробијала кроз територију под контролом ВРС и озбиљно угрозила и линију фронта. У међувремену су вођени преговори између 28. и 24. дивизије Армије Републике БиХ и команде Зворничке бригаде ДК ВРС. Нешто прије 13.00 часова 16. јула 1995. године линија је пробијена и у међувремену је постигнут договор о пропуштању колоне. У временском периоду око 13.00 до вечерњих часова 28. дивизија Армије Републике БиХ прелази на територију под контролом бошњачке стране на Незуку. Наредног дана, 17. јула, колона 28. дивизије Армије Републике БиХ наставила је да прелази линију разграничења све до 18:00 часова.

Највећи број припадника 28. дивизије Армије Републике БиХ прешао је на територију под контролом Армије Републике БиХ 16. и 17. јула 1995. године. Међутим, мање групе из колоне нису се успјеле у том периоду пребацити на територију под контролом Армије Републике БиХ. Мање групе војника су у наредним данима наставиле покушавати да се пробију. Одређени број њих је у томе успио, док су неки гинули у борбама, а неке је заробика ВРС и накнадно су размијењени. Постоји могућност да је било и примјера ситуационих убистава.

Групе припадника 28. дивизије Армије Републике БиХ које су заостале за челом колоне у данима који су слиједили након великих оружаних сукоба од подручја Снагова, све до територије под контролом Армије Републике БиХ, наилазиле су на тијела страдалих у пробоју. Процјењујемо, на основу изјава очевидаца, да је од путне комуникације Нова Касаба – Коњевић Поље до линије пробоја у близини Незука, територије под контролом Армије БиХ, страдало око 1.000 припадника 28. дивизије Армије Републике БиХ.

Важан аспект за реконструкцију догађаја, односно за разумјевање шта се дешавало у колони током пробоја односи се на самоубиства, убиства других учесника у колони као и на припаднике 28. дивизије Армије Републике БиХ који су страдали у међусобним обрачунима

са другим учесницима у колони. Истаживањем дошли смо до сазнања, на основу свједочења учесника у пробоју, о двије шире локације на рути пробоја гдје су се наведени догађаји десили. Прва локација је прије путне комуникације Нова Касаба – Коњевић Поље. Свједоци говоре о масовној паници која је настала на подручју Каменице, Сандића, Побуђа и Ђугума усљед жестоког артиљеријског напада Војске Републике Српске у вечерњим часовима 12. јула 1995. године. Артиљеријски напад на подручју у коме се налазио велики број учесника у колони изазвао је колективну панику, страх и неконтролисано понашање. Очевици говоре о самоубиствима, убиствима других учесника у колони ручним бомбама и ватреним оружјем. Такође, усљед настале хаотичне ситуације одређени број учесника у колони одлучује да се преда српским снагама које су биле стациониране дуж путне комуникације. У тим околностима долази до подјеле између оних који желе да се предају и оних који су се томе изричито противили. То је кулминирало међусобним обрачунима, од којих су се највећи десили у подручју Бокчиног Потока у близини села Сандићи и на подручју Ђугума, непосредно прије преласка преко путне комуникације Нова Касаба – Коњевић Поље. На тим локацијама одређени број учесника у колони се предао српским снагама које су их превезле као ратне зробијенике на фудбалско игралиште у Новој Касаби. То се дешавало 13. јула 1995. Док су се групе предавале, у шуми иза пута, чуле су се детонације и пуцање из аутоматског оружја. Борбе су се водиле између припадника 28. дивизије Армије Републике БиХ.

Наредна локација на којој су се дешавала масовна самоубиства и убиства других учесника у колони јесте подручје послје путне комуникације Нова Касаба – Коњевић Поље. Прецизније, локације о којима се овдје ради су подручја Крижевачких Њива, Баљковице и Пандурице, која се налазе у близини линија разграничења, односно линије пробоја. Интензивне борбе су се водиле у вечерњим часовима и током ноћи 15/16. јули 1995. У тим околностима долази до неконтролисаног понашања припадника 28. дивизије Армије Републике БиХ, што је резултирало бројним самоубиствима и убиствима других учесника у колони. Полазећи од изјава свједока процјењујемо да је неколико стотина особа страдало извршавајући самоубиства, од руке других учесника у колони и у међусобним борбама дуж читаве линије пробоја.

У вези са реконструкцијом догађаја, кључна питања на која треба дати одговоре јесте колико је припадника Армије Републике БиХ заробљено и на којим локацијама. Наредно круцијално питање односи се на број ратних заробљеника који су убијени у масовним стијрељањима. Та два питања уско су повезана, јер одговор на друго питање зависи од првог. Заробљени учесници колоне су касније стријелани, а око двије стотине њих су размијењени.

Да би добили одговоре на та питања морамо поћи од раније утврђених чињеница о приближном броју људи који су кренули у пробој. Демографском анализом и на основу изјава свједока утврдили смо да тај број износи око 12.500 људи. Примарно питање се односи на број страдалих у јулу 1995. године. Као референтни временски оквир узет је у обзир критични период од 11. до 19. јула 1995. године. Утврђивање времена страдања је од кључног значаја. Као валидан извор за ову анализу користили смо списак несталих особа ИЦМП-а у вези са дешавањима у јулу 1995. године, којег МКСЈ користи као званичан списак страдалих

Бошњака који су живјели на подручју енклаве Сребреница. Према том списку укупан број несталих/страдалих је 7.692. На том списку се налазе имена несталих/страдалих прије, током и након критичног периода од 11. до 19. јула 1995. године. Критични период смо дефинисали као вријеме од 11. јула, до 19. јула 1995. година до када се велика већина преживјелих учесника у колони пробила до територије под контролом Армије Републике БиХ. Линија фронта између Баљковице и Незука отворена је 16. јула 1995. године и највећи број припадника Армије Републике БиХ, који су се пробили у борбама, прешао је на територију под контролом Армије Републике БиХ током 16. и 17. јула 1995. У наредним данима мање групе пробијале су се до Незука, а одређени број припадника Армије Републике БиХ заробљен је током и након пробоја, односно преласка главнице 28. дивизије на муслиманску територију.

ИЦМП списак садржи податке о особама које су пријављене као нестале, датум и приближну локацију нестанка. У пракси, овај списак је сачињен на основу изјава родбине или блиских познаника који су задњи пут видјели нестале на одређеној локацији. Вријеме и мјесто пријављеног нестанка не може се узети као утврђено вријеме смрти и околности страдања, већ вријеме када је особа посљедњи пут виђена жива. На основу те методологије можемо рећи да су особе за које се зна да су страдале прије 11. јула 1995. године или које су посљедњи пут виђене живе послје 19. јула 1995. године врло вјероватно страдале ван критичног периода. Таквим приступом анализирали смо податке садржане у ИЦМП списку и добили смо укупно 6.674 имена особа које су нестале или страдале у наведеном критичном периоду. Са великом вјероватноћом, узимајући у обзир минимална одступања, можемо закључити да је током критичног периода након 11. јула Сребренице пријављено као нестало 7.025 људи. Како би утврдили врло приближан број заробљених и стријељаних, сада кад имамо полазни број од приближно око 7.000 несталих/страдалих у критичном периоду, морамо сагледати процјене страдања у борбама, међусобним обрачунима и самоубиствима током пробоја.

Процјена броја учесника у колони који су страдали у борбеним дејствима, међусобним обрачунима са другим члановима колоне, као и починивши самоубиства неопходна је како би добили приближан број страдалих у тим околностима.

Руту страдања током пробоја подијелили смо на два доминанта дијела. Први се односи на простор од мјеста почетка пробоја у селима Шушњари и Јаглићи, све до путне комуникације Нова Касаба – Коњевић Поље. Други дио руте јесте од путне комуникације Нова Касаба – Коњевић Поље до Незука, односно територије под контролом Армије Републике БиХ. Таква подјела током овог истраживања била је од великог значаја, пошто је било неопходно утврдити приближан број страдалих на оба дијела руте. То је врло битно и за утврђивање броја заробљених, а потом и стријељаних припадника Армије Републике БиХ. Подјела руте на два дијела има значај за процјену броја заробљених особа, пошто су се масовна заробљавања десила на првом дијелу руте, од Шушњара и Јаглића до путне комуникације Нова Касаба – Коњевић Поље. Наредно било је потребно истражити на којим су се тачно локацијама учесници колоне предавали. Утврђене су двије доминантне локације. Прва локација је село Сандићи које је удаљено око 25 километара од Сребренице. Наредна локација је подручје Нове Касабе, удаљено око 36 киломе-

тара од Сребренице. За утврђивање броја заробљених и касније стријељаних учесника у колони претходно је било потребно утврдити и приближан страдалих на оба дијела руте.

На основу процјене губитака базираних на изјавама преживјелих свједока у пробоју и извјештаја Армије Републике БиХ, можемо рећи да постоји велика вјероватноћа да је на првом дијелу руте од полазне локације у пробој, тј. села Шушњари и Јаглићи до путне комуникације Нова Касаба – Коњевић Поље страдало у борбама, међусобним обрачунима, самоубистивма и минским пољима између 3.000-4.000 људи. Највећи губици су били у подручју Бокчиног Потока, Каменичког Брда и подручја код Нове Касабе.

На другом дијелу руте, на основу анализираних изјава очевидаца, можемо рећи да је у борбама, укључујући и међусобна убиства, самоубиства и страдања у минским пољима, страдало око 1.000 људи. Процјењујемо да је током пробоја на цијелој рути страдало у борбама и међусобним обрачунима, укључујући самоубиства и страдања у минским пољима, између 4.000 и 5.000 људи.

Такође, у процјени броја заробљених и стријељаних морамо узети у обзир војно способне мушкарце који се нису прикључили колони већ су заштиту тражили од припадника мировних снага Уједињених нација у Поточарима. Ријеч је укупно 299 војно способних особа. Те особе су превезене 13. јула 1995. године у пријеподневним часовима у Основну школу Вук Караџић у Братунцу и већина је убијена у склопу масовних стријељања која су у наредним данима услједила. Како смо већ раније навели, утврдили смо да је најмање једна особа превезена у логор „Батковић“ и да је касније размијењена.

Сада када имамо приближан број несталих/страдалих током критичног периода (око 7.000), и са друге стране процјене страдања у борбама и у другим околностима (укупно између 4.000-5.000 људи), можемо да вршимо процјену броја заробљених учесника у пробоју. На основу анализираних података процјењујемо да је минималан број заробљених између 1.500-2.000 а максималан између 2.500-3.000 заробљених припадника активног и резервног састава 28. дивизије. Како би утврдили број особа које су убијене у масовним стријељањима, полазимо од претпоставке да је укупан број заробљених учесника у пробоју једнак максималном броју стријељаних лица. Поред тога, мора се узети у обзир чињеница да одређени број заробљених лица није стријељан, већ да је касније размијењен.

Заробљавање учесника у пробоју одвијало се на двије локације. Прва локација је село Сандићи, друга локација је Нова Касаба. За процјене заробљених припадника Армије Републике БиХ у Сандићима на располагању су ограничени извори. То су примарно аероснимци подручја које је сачинио извиђачки авион У2 америчког ратног ваздухопловства дана 13. јула 1995. године у 14.00 часова. Аероснимци су анализирани од стране обавјештајног стручњака Кес Вибес у студији под насловом *Обавјештајне службе и рат у Босни 1992-1995: Улога обавјештајних и безбједносних служби*, која је саставни дио извјештаја холандске Владе о Сребреници, а којег је објавио Холандски институт за ратну документацију (НИОД). Такође, користили смо изјаве свједока, учесника у колони.

За процјену броја заробљених припадника 28. дивизије Армије Републике БиХ у мјесту Нова Касаба такође смо користили аероснимке заробљеника на фудбалском игралишту у Новој Касаби, које је сачинио извиђачки авион У2 америчког ратног ваздухопловства. Такође смо користили и изјаве свједока, учесника у колони, као и изјаве свједока који су 13. јула 1995. године видјели број и локацију аутобуса у којима су превезени ратни заробљеници из Нове Касабе у Братунац.

Према тумачењима аероснимака сачињених 13. јула 1993. године у 14.00 часова, у Сандићима су се налазиле двије групе заробљеника на ливади, једна од 80 и друга од 320 заробљеника. Укупан број заробљеника по овом извору износи око 400. Поједини учесници колоне у пробоју су касније давали процјену/мишљење да се у Сандићима предало око 1.000 учесника колоне у пробоју.

Како се наводи у Вибесовој студији, процијењен је број заробљених на основу аероснимака Коњевић Поља, а он је обухватао двије групе људи на фудбалском игралишту, једне од приближно 100 људи и друге од приближно 500, што укупно износи 600 људи. Поједини учесници колоне у пробоју су касније давали процјену/мишљење да је број ратних заробљеника отприлике износио између 400 и 2.000 лица.

За процјену броја заробљених користили смо изворе о броју аутобуса са којима су ратни заробљеници превезени у Братунац. Заробљеници су превезени у вечерњим сатима 13. јула 1995. године. Према изјавама свједока возила су била паркирана са лијеве стране, једно иза другог, у двије улице у непосредној близини Основне школе „Вук Караџић“ у Братунцу. Тај простор смо физички измјерили и његова укупна дужина износи 280 метара. На основу дужине те руте можемо правити процјену максималног броја возила, тачније аутобуса и камиона у којима су довезени заробљеници. Аутобуси и камиони нису сви били исте величине. Процјењујемо да је максималан број возила који је могао физички да стане на том простору 30, имајући у виду да је просјечна дужина стандардних аутобуса од 11 до 14 метара. Дужина зглобног аутобуса је око 18 метара, а дужина мањих камиона не прелази дужину стандардних аутобуса.

С обзиром на извршену процјену броја и врсте возила (максимално 30, минимално 15-20 возила), можемо да претпоставимо да је просјечан број особа у возилу између 50-70, а максималан 100. Минималан број особа у аутобусу износио би 35-40. По тој процјени, број ратних заробљеника који су превезени возилима креће се између минималне процјене од 1.500 до 2.000 људи и максималне процјене, али никако не прелази максималну процјену страдалих у масовним стријељањима – која износи 2.500 до 3.000 особа. Током заробљавања, према пресуди МКСЈ (број предмета IT-05-88-T), вршена су ситуациона убиства док су се ратни заробљеници предавали.

Заробљени припадници 28. дивизије Армије Републике БиХ су, према изјавама очевидаца, по наређењу команде Војске Републике Српске 13. јула 1995. године у послеподневним и вечерњим часовима смјештени у објекте гдје су могли бити чувани и обезбјеђивани током ноћи, те затим пребачени на друге локације ради размјене. Међутим као што је већ речено, већина ратних заробљеника су у наредним данима постали жртве масовних стријељања.

Масовна убиства ратних заробљеника извршена су на више локација. Масовна убиства на подручју општине Братунац десила су се предвече 13. јула 1995. године, а у селу Кравица иста су испровоцирана инцидентом у којем је група заробљеника смјештена у објекту Земљорадничке задруге отела пушку једном стражару и убила га, а другог ранила. Након тога преостали стражари, око 12 њих, отворили су ватру из свог наоружања на више стотина ратних заробљеника од којих се само њих неколико спасило бијегом из објекта. Очигледно је да је на том подручју у току 13. или 14. јула 1995. године било и ситуационих убиства заробљених појединаца и/или група јер су, на примјер, у примарној гробници Церска пронађена и тијела жртава са лигатурама. Истовремено постоје и изјаве припадника војне колоне који су у каснијим разговорима изјавили да су на локалитету гдје је ексхумирана ова гробница видјели велики број тијела погинулих сабораца у борби.

Према изјави очевица, наредног дана, 14. јула 1995. године, заробљеници из Братунца су транспортовани према сјеверу ка Батковићу – како је било и очекивано. Међутим, ратни заробљеници бивају уз пут заустављени и смјештени на пет локација (Ораховац/школа у Грбавцу, брана Петковци, шљункара у Козлуку, Пилица и Војна економија Брањево), све смјештене поред самог регионалног пута Зворник-Бијељина, са којих су одвођени на мјеста гдје су касније убијени у склопу масовних стријељања. Масовна стријељања на свим локацијама и масовне гробнице налазе се у непосредној близини локалних путева. Са аспекта из угла криминалистичке истраге није било могуће извршити процјене броја стријеланих по локацијама (за више информација о тој анализи, видјети истраживање које је спровео тим за форензичко-антрополошка истраживања).

Након што је 28. дивизија Армије Републике БиХ 16. јула 1995. године пробила линију Војске Републике Српске, у наредна два дана већина њених преживјелих бораца успјела се пребацити на територију под контролом Армије Републике БиХ. Међутим, одређене мање групе остале су на територији под контролом Војске Републике Српске, јер нису успјеле да се пробију са осталим војницима. Поред тога, одређени број припадника 28. дивизије је након пада Сребренице границу са Републиком Србијом, преко ријеке Дрине. Један број њих је враћен на територију под контролом Срба. Те особе, заједно са осталима, одведене су као ратни заробљеници у логор „Батковић“ који се налазио на подручју општине Бијељина, док се у одређеним случајевима дешавало да ти заробљеници буду погубљени, углавном од непознатих појединаца или група. Такође, неки од војно способних мушкараца који су заштиту затражили од припадника мировних снага Уједињених нација у бази Поточари превезени су у логор „Батковић“, док су остали одвезени у Братунац. Према пресуди МКСЈ (број предмета IT-05-88-T) вршена су ситуациона убиства ратних заробљеника након пробоја.

Дана 26. јула 1995. године, заробљеници у Батковићу регистровани су од стране Међународног комитета Црвеног крста, којем нису наметнуте никаква ограничења у приступу кампу. Укупно око 185 заробљеника регистровани су као ратни заробљеници у кампу Батковић у другој половини јула 1995. године. Размјена ратних заробљеника из лгора „Батковић“ почела је у јулу 1995, а окончана је 24. децембра 1995. године, када је логор и затворен. Током

боравка ратних заробљеника у кампу Батковић ни један заробљеник није убијен нити злостављан. Према изјавама очевидаца, припадници Војске Републике Српске хумано су поступали према заробљеницима.

Процјена губитака до којих је дошло током пробоја важан је дио реконструкције догађаја. Процјењује се да је број становника у Сребреници у јулу 1995. године износио 35.500, од којег је 23.000 цивила затражило заштиту холандског батаљона Уједињених нација те је након тога и евакуисано. Процјењује се да је број учесника у колони током пробоја износио 12.500. Према базама података МКЦК и Тужилаштва МКСЈ укупан број несталих/страдалих особа у догађајима у вези са Сребреницом износи 7.692. Процјењује се да је број преживјелих становника енклаве око 27.800. У разним околностима, у борбама, у склопу масовних стријељања, међусобним обрачунима између припадника исте војске, починивши самоубиства и на друге начине страдало је око 21,6% становништва енклаве у којој је било смјештено становништво из више других општина Подриња. Највећи број страдалих је мушког пола (7.548 или 98,12%). Када је у питању старосна структура несталих учесника у колони, 89% исте чини је војно способно становништво у доби од 16 до 60. Ријеч је о старосној граници која одговара наредби војних власти из Сребренице да се на мјесто окупљања за пробој јаве мушкарци, односно војни обвезници од 16 до 60 година. Тек мали број у односу на укупан број несталих учесника у колони чине млађи од 16. година (80 особа или 1,04%). У колони у пробоју била је само 701 (9,11%) особа старија од 60. година.

Према времену нестанка извршили смо подјелу несталих у три групе: нестали у критичном периоду између 11. и 19. Јула 1995, нестали мимо овог периода у јулу 1995, и нестали код којих није назначен датум нестанка. На основу анализе података показало се да је највећи број учесника у колони пријављен као нестао за вријеме критичног периода између 11. и 19. јула 1995. године, укупно 6.674 (86,76%). Према подацима Тужилаштва МКСЈ, 70,1% од укупног броја несталих/страдалих током пробоја чинили су припадници Армије Републике БиХ. Тужилаштво МКСЈ није узело у обзир припаднике резервног састава у својој процјени. Процијењено је да минималан број заробљених и касније стријељаних износи између 1.500-2.000 људи, док максималан број износи између 2.500 и 3.000 људи. Што се тиче процјене страдалих у другим околностима (у борбама, међусобним обрачунима између припадника исте војске, починивши самоубиства, страдавши у минским пољима) минималан број износи око 4.000 људи, док максималан износи око 5.000. Током војне операције „Криваја 95“, приликом које је ВРС ушла у Сребреницу, борби и догађајима у вези са пробојем колоне, страдала су 7.692 активна и резервна припадника 28. дивизије Армије Републике БиХ. У овај број урачунати су и војно способни мушкарци који су били у Поточарима 11. јула 1995, као и оне који су се *ad hoc* придружили овој војној формацији. ВРС је имала губитке од 53 човјека у војној операцији „Криваја 95“, не рачунајући већи број рањених и несталих, као и губитке у војној технологији и оклопном наоружању.

Један од кључних аспекта истраге у случају Сребренице укључује утврђивање идентитета страдалих. Међународна комисија за нестале особе (ИЦМП) врши идентификацију

жртва на основу ДНК. Тај списак несталих особа преузело је Тужилаштво МКСЈ као званичну листу жртва ратних злочина. Списак ИЦМП, односно списак Тужилаштва МКСЈ, коригован је 2009. године када су из њега су искључене особе које су можда и преживјеле догађаје у Сребенци и једна особа за коју је неоспорно утврђено да је жива. Напомињемо да је ажурирани списак објављен 2009. године, односно 14 година након сребреничке трагедије, што је био изузетно дуг временски период да се списак детаљно провјери и из њега искључе преживјеле особе.

Наведене чињенице указују на значајне пропусте у раду Тужилаштва МКСЈ. Да је вршена истрага по правилима струке и да су утврђене околности страдања, наведени пропусти се не би могли десити. Међутим, овај посао је повјерен ИЦМП, која се бави прелиминарном идентификацијом страдалих на основу ДНК анализе, а не утврђивањем узрока смрти. У суштини, ИЦМП је ДНК лабораторија, те њен мандат није укључивао сповођење истраге, што је и довело до непрецизног и нетачног утврђивања чињеничног стања у вези са догађајима из јула 1995. године.

Током овог истраживања извршили смо дјелимичну повјеру ажурираног списка Тужилаштва МКСЈ из 2009. године и том приликом смо утврдили да се на њему налази једна особа која се временски никако не може довести у контекст са догађајима који су услиједили након пада Сребренице, пошто је иста страдала 1993. Године. Поред тога, идентификовали смо двије особе чији су идентификациони подаци (име, презиме, име оца, датум рођења) идентични са особама које се воде у евиденцијама Агенције за идентификационе документе, евиденцију и размјену података БиХ. Те особе можемо сматрати потенцијалним преживјелима, што захтијева додатне провјере.

Такође, извршили смо дјелимичну провјеру списка страдалих Меморијалног центра Сребреница. Истраживањем смо утврдили укупно 36 имена индивидуа која се налазе на списку Меморијалног центра, а која се уједно појављују у евиденцијама Агенције за идентификационе документе, евиденцију и размјену података БиХ јер су им након окончања рата у Босни и Херцеговини издати лични документи. Упорјеђивали смо име, презиме, име оца и датум рођења. Подударана код тих 36 особа била су 100%. Поред тога, утврдили смо велико подударане у упоређиваним подацима код додатних 15 особа. Разлике су се углавном односиле на одступања у једном слову имена или презимена. Наведени подаци потврђују да су те особе вјероватно живе, те самим тим и да нису могле бити жртве ратних догађаја из јула 1995. године. Поред тога утврдили смо друге потенцијалне неправилности у списку које би требало даље испитати.

Дјелимичном провјером спискова утврдили смо да је 26 лица сахрањено у Меморијалном центру Сребреница, а да су страдали прије 1995. године, од чега је само једно лице страдало у мају 1995. године, остали 1992. и 1993. године.

Након пробоја на хиљаде остатака погинулих припадника 28. дивизије Армије Републике БиХ остало је на површини бојишта, дуж отприлике 80 километара руте којом се колона

кретала. Како би се спријечило ширење заразних болести узрокованих распадањем лешева, по стандардној процедури, Војска Републике Српске је извршила асанацију бојишта. Наредбу за асанацију издао је генерал Ратко Младић, начелник Главног штаба Војске Републике Српске, дана 21. 07. 1995. године. Наредба је донесена одмах након што је већина припадника 28. дивизије Армије Републике БиХ успјела прећи на територију под контролом Армије Републике БиХ.

Дрински корпус Војске Републике Српске такође је издао наредбу за асанацију бојишта свим потчињеним јединицама на нивоу корпуса. Подручје пробоја налазило се управо у зони одговорности Дринског корпуса. Окружни штаб Цивилне заштите у Зворнику 21. јула 1995. године издао је општинским јединицама Цивилне заштите наредбу за асанацију терена на подручју линије пробоја у зонама изван борбених дејстава.

Током истраживања нисмо успјели наћи извјештаје о извршеној асанацији, већ само наредбе. Међутим, изјаве очевидаца, учесника у пробоју потврђују асанацију терена не само након престанка борбених дејстава већ и у току, посебно на путној комуникацији Нова Касаба – Коњевић Поље, гдје је страдао велики број припадника 28. дивизије Армије Републике БиХ. Други очевици догађаја свједоче о погибијама њихових сабораца током пробоја, наводећи њихова имена. Дјелимичном анализом за одређени број ових лица утврдили смо да су накнадно ексхумирана из примарних или секундарних гробница.

Истражни тим МКСЈ те изјаве и околности није истраживао, иако је то спадало под његов мандат. Посљедица несповођења истраге о околностима страдања јесте то да МКСЈ лица чији су остаци уклоњени током асанације наводе као жртве масовних стријељања, што не одговара чињеничном стању.

У нашој реконструкцији догађаја који су услиједили након уласка ВРС у Сребреницу 11. јула 1995. године, настојали смо да на објективан начин презентујемо чињенице које су до сада биле мање познате или непознате широј јавности. Ово истраживање треба да допринесе бољем разумијевању и откривању истине о трагичним догађајима у вези са Сребреницом.

Форензичко – антрополошка анализа

У реконструкцији догађаја у вези са Сребреницом 1995. године, из угла форензичке археологије, антропологије и патологије, важну тему представља питање броја страдалих. Из докумената у вези са падом Сребренице јасно је да није лако доћи до тачних података. Једна од главних институција која се већ дужи низ година бави овим питањем је Међународни кривични суд за бившу Југославију (МКСЈ), основан 1993. године. Током свих година свог постојања, Међународни суд је процесуирао претежно Србе који су оптужени да су починили ратне злочине у Босни и Херцеговини, укључујући оптужнице за геноцид засноване од самог почетка на прихваћеном броју од скоро 8.000 убијених у склопу масовних стријељања. Демо-

графи МКСЈ детаљно су објаснили главне изворе кориштене за састављање списка несталих особа (7,692) у вези са догађајима у Сребреници, као и методологију која се користила како би се израчунао број жртава у вези са Сребреницом, те и однос између броја преминулих појединаца у и броја становника који су прије рата живјели у Сребреници. Међутим, неки научници оштро су критиковали примијењене методе, коначне резултате и тумачења експерата МКСЈ-а.

Када се ради о демографској структури страдалих у вези са падом Сребренице, потврђено је да су готово сви били Муслимани и мушкарци, претежно млади мушкарци. Нешто је нејасније колики удио у броју жртава су чинили припадници војске те колико су војне жртве допринијеле укупном броју страдалих жртава. Укупни број подударања између листи Армије Републике БиХ и Тужилаштва МКСЈ износи 5.371; ИЦМП је путем ДНК анализе идентификовала 3.438 особа из евиденције Армије Републике БиХ које се налазе и на листи Тужилаштва МКСЈ. Друго питање којем треба посветити пажњу јесте да ли су припадници активног заједно са припадницима резервног састава снага 28. дивизије Армије Републике БиХ, које су у јулу 1995. године покушале да дођу из Сребренице до Тузле, били укључени у војну акцију или су они били „мушкарци (који су) покушали да побјегну из подручја ходајући кроз шуму“, као што се наводи у многим извјештајима МКСЈ-а. Иако одређени документи указују на то да су неки појединци били „на задатку“, без обзира на природу ангажмана војног особља Армије Републике БиХ у Сребреници (службено или неслужбено) и квалитет њихове војне обуке и посједовање стандардне опреме (наоружање, обућа и униформе), остаје основно питање: како су они умрли, а посебно, да ли су сви убијени у склопу масовних стријељања као што је то општеприхваћено?

У резимеима извештаја МКСЈ-а почев од 2009. године, смрт свих особа идентификованих путем ДНК анализа у „масовним и другим гробницама у вези са Сребреницом“ приписана је масовним погубљењима у Кравици и другим мјестима, Ораховцу, на брани „Петковац“, у Козлуку и на Брањево/Пилици; укупно 6,849 идентификованих жртава до 2013. године, а овај број укључује и такозване јединствене ДНК профиле у вези са Сребреницом, али који немају подударања са лицама на листама несталих. Анализирали смо ове везе и утврдили да је је укупан број случајева кој имају ДНК повезнице са појединцима пронађеним на двије или више локација 871. Од ових 871, једна ДНК веза између мјеста погубљења (мрље од крви на унутрашњем зиду складишта у Кравици) и секундарне масовне гробнице (случај остатака пронађених на Зеленом Јадру 2) указује на то да је та особа погубљена. Осим тога, у само 386 било је индикација да постоје директне везе између примарних и секундарних гробница, док је већина ДНК веза искључиво указивала на конекције између различитих секундарних гробница. Нажалост, ови резултати, засновани на генетској идентификацији, нису довољни за пружање поузданих форензичких доказа о броју погубљених особа.

Будући да су сви погубљени појединци у почетку били укопани у примарне гробнице, из угла форензичке археологије урађена је анализа „опљачканих“ примарних масовних гробница (из којих је већина тијела уклоњена и премјештена – из Глогове, Брањева, Петковаца,

Лажета и Козлука) као и непоремећених гробница. Ово је урађено како би се процијенио максималан број појединаца који су могли бити укопани у тим гробницама. Форензичка анализа показала је да, теоретски узевши, највећи број индивидуа које су могле да се налазе у примарним гробницама не прелази 3.715. Имајући у виду да би процјењени максимални број особа (3.715) сахрањених у свим примарним гробницама могао да се сматра тачним само у случају да су гробне јаме искориштене у потпуности – без празног простора између тијела (односно да су тијела уредно сложена једно на друго), вероватније је да је стварни број сахрањених у овим гробницама био знатно мањи од тога, о чему је писано у криминалистичкој анализи.

Укупни број преосталих индивидуа у примарним гробницама након пљачке као и оних у неопљачканим примарним гробницама износио је 1.772, па се, према нашој анализи, може очекивати да је из примарних у секундарне гробнице пресељено највише 1.943 особа и то под условом да је простор у примарним гробницама био у потпуности испуњен. Међутим, укупан број особа сахрањених и идентификованих у секундарним масовним гробницама, према ИЦМП-овој листи извјештаја о ДНК подударацима из 2013. године, био је 4.114 (или, према Јанс, 2013 – 4.213). Ово указује да је приближно 2.171 (а према Јанс, 2013 – 2.270) тијела пристигло у те гробнице из алтернативног контекста, а не од систематских погубљења.

Велики број тијела пронађен је изван контекста главних примарних и секундарних масовних гробница. Након темељне анализе, искључујући појединце који су умрли прије јула 1995. године и оне умрле у другим дијеловима БиХ, Србије или Хрватске, закључили смо да би конзервативна процјена броја особа пронађених као у виду површинских остатака могла бити већа од 756 идентификованих путем ДНК анализе, како је то представио МКСЈ 2013. године. Када се на тих 756 додају 162 особе у „подручју Побуђа“, 55 особа у „подручју Баљковице“ и 25 особа у „подручју Снагова“ добија се број од најмање 999 особа. Другу категорију представљају жртве пронађене у појединачним гробницама и у малим групним гробницама. До сада се зна за више од 30 таквих гробница, у којима се налази приближно између 170 и 200 особа. Наша сложена форензичка анализа показала је да треба укључити бар још осам индивидуалних гробница, у поређењу са 15 наведених у ажурираном извештају Тужилаштва из 2013. године, као и још најмање 25 особа из малих групних гробница. Заједно са површинским остацима, ове мале гробнице садрже најмање 1,047 индивидуа.

Према форензичкој анализи, најмањи процијењени број оних који нису страдали у склопу масовних погубљења, него током борби између Армије Републике БиХ и ВРС износи 3.218 индивидуа, с тим да је тај број можда и већи, о чему је писано у криминалистичкој анализи.

Једна од важних категорија жртава из догађаја у Сребреници током јула 1995. године повезана је са низом засједа и оружаних борби током војног пробоја Муслимана (више од десет хиљада људи било је у колони која се састојала дијелом од чланова активног и резервног састава 28. дивизије Армије Републике БиХ) који су напустили Сребреницу и намјеравали да стигну до Тузле. Многобројни документи описују дјеловање снага Војске Републике Српске

(ВРС) које су покушале да спријече муслиманске оружане снаге да стугну до Тузле. У неким документима наводе се губици ВРС, уз многе исказе очевидаца о ефектима гранатирања колоне и посљедичној смрти припадника 28. дивизије током пробоја. Међутим, суштински одговор на питање колико је људи убијено током борбе још увијек није познат. Постоји неколико форензичких индикација о везама између смрти тих људи и површинских налаза/случајева који су касније откривени на истом подручју.

Број појединаца који су нестали „у шуми“ на мјестима кроз која су пролазили војници муслиманских оружаних снага значајан је (Буљим, Бокчин Поток, Кравица, Мратинци, Каменица, Удрч, Снагово, Баљковица итд., што укључује и „шумовита“ подручја). Наравно, не мора нужно да значи да је мјесто нестанка уједно и мјесто на којем је особа страдала, међутим податак да је 3.000 људи нестало у близини борбених линија подстакао нас је да спроведемо просторне анализе, почев од једноставног мапирања откривених површинских случајева као основе, а затим додавањем још једног слоја географски реконструисане руте, односно тока пробоја 28. дивизије. Ово пружа просторни образац који показује да је већина површинских налаза откривена у директној линији пробоја и/или у његовој близини.

Информације о узроку смрти у патолошким извештајима донекле су ограничене због распаднутости меких ткива прије обдукције, па стога нису увијек биле корисне у покушајима да се направи разлика између борбеног и неборбеног статуса страдалих као и да се разабере начин или посебне околности страдања, чак и када постоје докази о повредама задобијем од ватреног оружја. Међутим, није неразумно претпоставити да присуство гелера или експлозивних повреда указује на то да је одређени број појединаца погинуо у борби. Анализа узрока смрти наведена у бази података која је 2015. године настала у склопу Идентификацијског пројекта „Подриње“, а која садржи евиденцију 5.450 идентификованих појединаца, показала је да је у 301 случају рана од експлозивног оружја наведена као могући узрок смрти. Највећа концентрација особа са експлозивним ранама утврђена је у секундарним гробницама дуж пута ка Чанчарима (од зворничке Каменице до Чанчара) – 122, затим у Липљу – 29 појединаца. Те гробнице, заједно са локалитетима са површинским остацима (57 појединаца), прате просторни образац линије пробоја и зона борбених дејстава, што сугерише да су ти појединци погинули у борбеној ситуацији.

Анализа стања очуваности и комплетности скелетних остатака у секундарним гробницама показала је да неке секундарне гробнице имају необично висок ниво тјелесне дезартикулације и разбацаности дијелова тела. Будући да су све гробнице имале сличне особине и начин настајања (локација и вијреме настанка, употреба тешке механизације за копање, пљачкање и премјештање тела, сличне археолошке методе ископавања итд.), очекиван је и уједначен ниво фрагментације тијела. Међутим, ниво фрагментације тјелесних остатака (изражен као квантитативни однос између комплетних или скоро комплетних тијела и неповезаних дијелова тијела) показао је да постоје значајне разлике међу гробницама. Упадљиво је да се здружене/помијешане кости на локацијама са највећом фрагментацијом и разбацаношћу остатака налазе углавном у Липљу, Чанчарима и Зеленом Јадру. Баш у тим гробницама

могле су се наћи особе које су погинуле у борбеним дејствима од тешког наоружања. Степен дезартикулације у овим гробницама не одговара типичној дезартикулацији насталој усљед машинског премјештања остатака у секундарне гробнице.

Поред јасних доказа који указују на то да површински налази, мале гробнице и неке од секундарних гробница садрже остатке особа страдалих у борбеним дејствима, постоје и додатни докази да су неке секундарне гробнице садржавале помијешане остатке особа страдалих у разним другим контекстима. Неколико примјера указује на то да су особе које су умрле прије или после догађаја у Сребреници из јула 1995. године и у другим контекстима, сахрањене заједно у истој масовној гробници. Такве су нпр. Бљечева 1 са тијелима из ратних догађаја из 1992. године и Залазје 1, у којем су се поред муслиманских жртава из 1995. године налазиле и српске жртве из 1992. године. Неколико секундарних гробница, као што су оне на путу Чанчари или у Зеленом Јадру, садрже дијелове тијела који су директно повезани са асанираним површинским остацима код Побуђа у близини Братунца или из подручја Баљковице, што указује на то да они нису били премјештени из примарних гробница, већ да се ради о особама које су највјероватније страдале током пробоја, те чији су њихови остаци асанирани са површине и закопани у те масовне гробнице. Коначно, неки посмртни остаци имају јединствене ДНК профиле који уопште нису у вези нити са једном несталом особом из Сребренице. Са друге стране, посмртни остаци готово 1.000 жртава са списка несталих из Сребренице никада нису пронађени.

Све ово отвара многа питања у вези са бројем људи убијених у склопу масовних стријељања, бројем погинулих у борбама и бројем умрлих у другим контекстима у љето 1995. године и прије тог времена. Истовремено, ово потврђује да је према наведеним форензичким истраживањима и налазима значајан број ексумираних из гробница страдао ван контекста масовних стријељања.

Међународни и локални трибунали и судови

Међународни кривични суд за бившу Југославију (у даљем тексту: МКСЈ), као тијело Организације уједињених нација (у даљем тексту: ОУН), основан је Резолуцијом 827 Савјета безбједности ОУН 25. маја 1993. године са задатком да суди починиоцима ратних злочина на подручју бивше Југославије. Непотребно је напомињати да је Савјет безбједности најважнији политички орган у Организацији уједињених нација, стога је и више него јасно да је од самог оснивања МКСЈ добио политички легитимитет, што може упућивати на одређене резерве у погледу његове независности и непристрасности као судског органа. У складу са тим, сазнања овог тијела, иако имају политички легитимитет, не представљају нужно чињеничну историју, нити би иста требало да утичу на садашња и будућа академска истраживања.

Ако се желе научити поуке из конфликта и злочина који су почињени и трагедије која се десила у сребреничкој регији током рата и искористити поуке на најбољи могући начин, у

сврху превенције, мора се и знати зашто и како се то догодило, односно шта је била мотивација и механизам злочина. На МКСЈ не би се требало аутоматски гледати као на безгрешан извор разумне историје и студију о злочину, нарочито због тога што није успио, или је одлучио да не испита детаљно везу између масовних убистава и постојања оружаног сукоба, а што је кључно за истрагу мотива и механизма злочина. Инцидент у Сребреници није се десио у одређеној тачки у времену, у „вакууму“. Напротив, он се одвијао кроз низ конгликата у Босни и Херцеговини и региону.

Темељи МКСЈ-а почивају првенствено у дугогодишњим напорима западних држава да успоставе и утврде систем међународног права. Систем западног међународног права, који се формирао током вијекова и вијекова, настао је како би се успоставила доктрина праведног рата. Прецизније, западне државе су осмислиле систем међународног права како би на тај начин покушале да унесу ред у конкурентске глобалне интересе моћних држава. Иако су механизми поменутог права обухватили неколико тема најважнија је била рат и вођење рата, а у мањој мјери трговинска и економска питања. Иако се процес развоја овог система може пратити од средине 19. вијека, он се нарочито интензивирао после завршетка Првог и Другог свјетског рата када су уложени додатни напори за контролу оружја и успостављање међународних мировних организација.

Међународно право зачето је као резултат настојања да се успоставе правила која ће осигурати да државе учествују у рату који се може оправдати и који је оправдан. Од тог полазишта међународно право је прерасло у огромно, сложено поље правила, прописа, статута и институција. Међутим, оно пати од двије главне препреке које су касније одиграле главну улогу у успостављању и раду МКСЈ-а. Прва препрека је чињеница да је међународни систем хаотичан, односно не постоји свеобухватна међународна организација која може примијенити одлуке међународних судова у већини околности. Друга препрека је то што велике силе могу примијенити одлуке у неким околностима употребом војне моћи, али то такође значи да обично нема супериорне силе која би приморала најјаче свјетске државе да се придржавају одлука међународног права. Због тога је управљање нормама међународног права често само по себи пристрасно. Наравно, то не значи да су оптужнице за ратне злочине увијек – или бар често – лажне и неутемељене, али могу бити изнијете на неправедан начин, без конкретних доказа, у духу ината и освете и из погрешних разлога. Са друге стране, неке оптужнице за ратне злочине нису подигнуте у случајевима када је за то постојао оправдан разлог јер су осумњичене земље превелике и премоћне.

Када се говори о томе да ли се међународно право односи на акцију и убиства у источним енклавама Сребреници и Жепи, најприје треба поменути државни суверенитет који је неповредљиви темељ међународног права. У пракси постоји више легалних и илегалних начина за подривање државног суверенитета, а његово кршење је норма која се практикује већ вијековима. Дакле, у теорији су Југославија, и касније Босна и Херцеговина, биле суверене државе, али околности око распада Југославије и појаве Босне и Херцеговине и других република, створиле су услове који су отворили врата за интервенцију страних сила.

Такође, командна одговорност, као компонента међународног права, била је главни фактор током рата у Босни и Херцеговини, нарочито када се ради о убиствима у Сребреници. Поставља се питање до ког нивоа су Радован Караџић и Ратко Младић били умијешани у само наређивање убистава као и да ли су за убиства сазнали прије или након што су се десила? Наравно, важан је број невино стријељаних људи, али без обзира да ли је тај број 8.000 или 2.000, не оспорава се да је почињен ратни злочин и да је неко издавао наређења, а да су други починили злочин. Главни проблем је у томе што пристрасност (дијела свједока и судија који ће одредити исход сваког предмета), погрешна сјећања, гласине, инат, обећања о смањеним казнама итд. могу понекад отежати поступак сазнавања одговора на централна питања. Управо ови проблеми су мучили суђења пред МКСЈ-ом док је исти постојао, што је често отежавало повлачење директне линије са онима који су одговорни за убиства и доводило у питање командну одговорност, посебно због промјена које су захтијевале већу конкретност, а које је донио Протокол Женевске конвенције из 1977. Наравно, у многим предметима је било могуће повући ту директну линију, али у другим није, поготово из разлога што се командна одговорност односи не само на војне официре већ и на цивилне власти, које су имале мање директног контакта са војницима од војних официра. Поред тога, захтјев да надређени официри и званичници објаве правила ниже рангираном војном особљу заправо је отежало доказивање случаја везаног за Сребреницу, јер је било мало доказа који су упућивали на то да то јесте или није било учињено. Командна одговорност није била формална оптужба против огромног броја оптужених. Међутим, због недостатка директних доказа о кривици у многим, ако не и у већини предмета, командна одговорност је била основно, подразумемијевано образложење за осуђујућу пресуду.

Комбинација закона о људским правима, злочина против човјечности и геноцида, као и универзалне надлежности, имало је огроман значај за процесуирање убистава у Сребреници, не зато што они нису легитимни апарати за процесуирање злочина када се користе правилно, већ зато што су врло широки и омогућавају пуно слободног простора да се могу злоупотријебити и користити као „свеобухватне“ правне категорије. Међународни закон о људским правима и злочини против човјечности обухватају веома дугачке спискове злочина и прекршаја на основу којих се оптужнице могу подићи готово увијек у вријеме рата, па чак и мира. Поред тога, дефиниције геноцида су толико широке па се и оне могу примијенити у многим ратним ситуацијама. Што се тиче универзалне јурисдикције она је можда и најшира категорија од свих, јер омогућава скоро свакој држави и групи да води поступак. Сви ови апарати су злоупотријебљени у случају Сребренице пред МКСЈ-ом, , намјерно или ненамјерно. Односно, било је појединаца из све три етничке групе током рата који су избјегли кривично гоњење на основу ових критеријума, упркос чињеници да је постојао добар разлог да буду осуђени, док је, са друге стране, било особа које су осуђене, а које вјероватно није требало осудити. Основни проблем није у томе што Срби – или било која друга од осталих зараћених страна – није требало да одговарају за ратне злочине у Сребреници или на неком другом мјесту током рата у Босни и Херцеговини. Заправо, највећи проблем је неуједначеност и неправилност међународног правосудног система, коме је потребна реформа.

Још један од проблема је био што су приликом рада МКСЈ-а на судије снажно утицали западни медији. У том контексту муслиманска/бошњачка страна је приказана као бранилац – свака њихова војна акција је приказана у контексту одбране од српских снага. Описи тешке хуманитарне ситуације додатно поткрепљују овакву карактеризацију. Насупрот томе, српска страна, као нападач, приказана је изразито негативно – снаге ВРС не поштују резолуције, примирја и договоре, основни циљ им је етничко чишћење (и геноцид) и слично. Дефинисање српске стране као нападача, уз негативну карактеризацију, имплицира да је муслиманска/бошњачка страна позитивна. Другим ријечима, слика је црно-бијела – постоји лош нападач (српска страна) и добра жртва (муслиманска/бошњачка страна). Поред тога, страни актери су описани као пасивни посматрачи. Оваква карактеризација додатно учвршћује поменути опис нападача и нападнутог. Читаоцу се, дакле, нуди једно и искључиво тумачење – суштински разлог пада Сребренице и каснијих злочина јесте неспремност западних и међународних актера да искористе силу против ВРС.

Такође, веома важна чињеница односи се на разлике код кориштења термина „војска“. Наиме, муслиманске снаге су досљедно бивале окарактерисане на овај начин, и то много чешће него српске снаге. Истраживачи сматрају да разлог за то лежи у чињеници да је бошњачка страна са својим политичким и војним институцијама дефинисана као једина легитимна (отуда и честа употреба израза легитимна или влада као епитет којим су описани). Супротно томе, српска страна није дефинисана као легитимна – њене политичке институције обично су биле самопрокламоване и/или написане под наводницима (нпр. Никола Кољевић, посланик „парламента“ босанских Срба, итд.), а војне институције бивале су дефинисане општим терминима.

Ова несумњиво поједностављена слика поново је потврђена и поновљена кроз практично сваки новински чланак. С обзиром на чињеницу да је само „Гардијан“ посветио скоро 2.000 наслова рату у Босни и Херцеговини, читаоцу постаје јасно колико је ово поједностављено тумачење снажно, непрестано и дуготрајно.

Пристрасност је била толико јака, чак у тој мјери да су се докази о супротном сматрали небитним. У многим предметима ништа се није десило чак и кад су други свјedoци оповргли свједочење неких свјedoка, што би требало да буде довољно за побуђење разумне сумње. Такође је било специфичних случајева када су свјedoцима, који су и сами оптужени за ратне злочине и који су се у својим суђењима бранили, биле понуђене умањене казне или чак имунитет од кривичног гоњења ако би судијама рекли оно што исти желе да чују. Такође, објашњења и пресуде поменутог суда, као и многи аргументи тужилаца били су богати описима сцена ужаса, разарања и хаоса, али су пружали врло мало доказа који оптужене појединце директно повезују са злочинима. На примјер, иако се „командна одговорност“ формално спомиње у врло мало предмета, у стварности то значи да се „командна одговорност“ подразумијевала у готово свим предметима, јер у оваквим околностима нису потребни јасни, конкретни докази, већ само оптужба да је оптужени „знао или требало да зна“. То свакако не значи да је свака одлука или пресуда коју је донио МКСЈ била погрешна, али значи да постоји довољан разлог да се рад овог тијела чешће описује као политички подухват него као спровођење правде.

Можда најочитивији примјер „политичког“ суђења био је онај са највишим званичницима, попут суђења Радовану Караџићу. Суд и његови тужиоци провели су много времена описујући грозне сцене, нарочито у вези са Сребреницом, али су изнијели врло мало доказа који су наводно повезивали Караџића са догађајима који су описани. И тужилаштво и одбрана су изводили свједоке, али се само вјеровало свједоцима тужилаштва. Није било шансе да се Караџић прогласи невиним. Програшен је кривим јер је био предсједник Републике Српске, па је, стога, „морао знати“ и „морао одобрити“. Ово би се подразумевјевало у већини демократија (посебно на Западу), гдје би шеф државе сигурно знао за такву кривичну акцију. Али овај модел се није могао примијенити у Републици Српској током ратних сукоба, што је чињеница коју ни судије ни тужиоци нису разумјели. Па ипак, проглашен је кривим за геноцид, злочине против човјечности и кршење закона и обичаја ратовања. Наравно, сваки од ових злочина је гнусан, али је такође врло широк и може бити „свеобухватан“ злочин, који се може користити када против оптужених има мало или нимало доказа. Уколико се њихово значење разводњава, то су такође злочини који се могу починити практично против било које војске која се икада борила у било којем рату. Поново, ствар није у томе да је сваки оптужени појединачно невин за легитимну кривицу за ратне злочине, већ су се у многим предметима одиграле исте слабости својствене универзалној надлежности, правди побједника и политичким мотивима. У превише случајева утврђивање кривице једноставно није одржано „изван разумне сумње“.

Како би наведене тврдње биле јасније неопходно се осврнути на предмете пред МКСЈ који су везани за сребреничку регију. Када је ријеч о злочинима над српским становништвом ове регије, пред МКСЈ је вођен поступак само против Насера Орића. Пресудом претресног вијећа из 2006. године Орић је неправоснажно осуђен на двије године затвора зато што није извршио своју дужност надређеног да предузме неопходне и разумне мјере да спријечи убиства која су се десила у периоду од 27. децембра 1992. до 20. марта 1993. године у складу са члановима 3 и 7 (3) Статута. Међутим, пресудом Жалбеног вијећа из 2008. године уважена је жалба одбране и Насер Орић је правоснажно ослобођен по свим тачкама оптужнице.

Дакле, једини предмет који је вођен пред МКСЈ за злочине над српским становништвом у сребреничкој регији је претходно поменути предмет против Насера Орића. С обзиром на све злочине које су његове јединице починила над српским цивилима, а у неке од њих је био и лично умијешан, чини се да нема смисла да је овај предмет након жалбеног поступка завршио ослобађајућом пресудом. Ова ослобађајућа пресуда није једини примјер такве врсте, па се може поменути улога хрватског генерала Анте Готовине у операцији Олуја 1995. године, који је такође пресудом Жалбеног вијећа ослобођен кривице.

За злочине над бошњачким становништвом на подручју сребреничке регије пред МКСЈ до сада је вођен поступак против 27 лица, од чега је њих 20 правоснажно осуђено на четири доживотне казне и 272 године затвора (с тим да треба имати у виду да су нека од ових лица оптужена и осуђена за злочине на подручју више општина у БиХ, а не само за злочине на подручју сребреничке регије).

Слична је ситуација и са Судом Босне и Херцеговине (у даљем тексту: Суд БиХ) који је процесуирао већи број предмета, односно 137 лица за злочине који се доводе у територијалну везу са сребреничком регијом. За злочине над српским становништвом ове регије процесуирано је десет лица. Сва оптужена лица теретила су се за ратне злочине против цивилног становништва и/или ратне злочине против ратних заробљеника. Конкретно, за ратни злочин против цивилног становништва према КЗ СФРЈ (члан 142) оптужена су четири лица, за ратне злочине против цивилног становништва према КЗ БиХ (члан 173) два лица, за ратне злочине против ратних заробљеника према КЗ СФРЈ (члан 144) два лица и још два лица за ратни злочин против цивилног становништва и ратне злочине против ратних заробљеника према КЗ БиХ (члан 173. и 175). Поступак је окончан против девет оптужених те је њих троје правоснажно осуђено на 22 године затвора (једно лице за ратне злочине против цивилног становништва и ратне злочине против ратних заробљеника према КЗ БиХ, а два лица за ратне злочине против цивилног становништва према КЗ СФРЈ), пет оптужених је ослобођено кривице, а један оптужени је преминуо током поступка. Против једног лица поступак је у току.

За злочине над бошњачким становништвом на подручју сребреничке регије пред Судом БиХ оптужено је 127 лица. За кривично дјело геноцид према КЗ БиХ (члан 171) оптужено је 47 лица, за злочин против човјечности (ово дјело није било прописано у КЗ СФРЈ) према КЗ БиХ (члан 172) 64 лица, за ратни злочин против цивилног становништва према КЗ БиХ (члан 173) 12 лица и за ратни злочин против цивилног становништва према КЗ СФРЈ (члан 142) четири лица. Поступак је окончан против 65 лица, од чега је 35 правоснажно осуђено на 526 године затвора (13 лица за геноцид према КЗ СФРЈ, 16 лица за злочин против човјечности према КЗ БиХ и шест лица за ратни злочин против цивилног становништва према КЗ СФРЈ), 25 лица је ослобођено, а против пет лица поступак је обустављен због смрти оптужених. У току је поступак против 57 лица, док су предмети против још пет лица пренесени на друге судове.

Оптужнице за кривична дјела геноцид и злочини против човјечности потврђиване су искључиво за злочине над бошњачким становништвом. До сада још није подигнута ниједна оптужница за злочине над Србима у вези са кривичним дјелима геноцид и злочини против човјечности.

Правна перспектива

Према дефиницији УН-а, геноцид означава дјела почињена са намјером да се у потпуности или дјелимично уништи национална, етничка, расна или вјерска група као таква. Сам појам геноцид, кога је сковао Рафаел Лемкин, признат је од Генералне скупштине Уједињених нација 1948. године, а дефинисан је Конвенцијом о спречавању и кажњавању злочина геноцида 1948. године. Појам геноцид је потекао из времена извршења Холокауста током Другог свјетског рата, да би га касније, као најтежи облик злочина против човјечности, санкционисале Уједињене нације, Женевска конвенција и Међународни суд правде. Једном

скован, ретроактивно је брзо додијељен одређеним историјским догађајима, попут турског протјеривања Јермена током Првог свјетског рата или расељавања америчких Индијанаца са простора Сједињених Америчких Држава. Поред тога, данас велики број научника без дилеме говори и о геноциду над Србима у НДХ, на чијој територији је такође извршен Холокауст и геноцид над Ромима. Једноставније речено, то је термин који се повезује са намјерним процесом истребљења, и у том смислу, сам по себи не подлијеже појединачним преступницима осим ако нису дио споразума који његује такве планове. Чак и тада, било који манифест који промовише истребљење људске групе или њене културе без сумње би укључивао више појединаца.

Све радње које се не уклапају у ову дефиницију морају бити пресуђене као друге врсте ратних злочина. Сходно томе, појединачне епизоде насиља, као што су злочини или маскари, саме по себи не чине геноцид, без обзира на број жртава. То је посебно случај током оружаних сукоба када се масовно насиље сматра војном нужношћу. Јасно је да је злоупотреба етикете геноцид у политичке сврхе или сврхе подстицања међуетничке или било какве друге мржње несавјесна.

Када се говори о геноциду у контексту дешавања у сребреничкој регији и пресуда МКСЈ-а неоспорно треба критички посматрати чињеницу да је Трибунал имао сувише ограничен поглед на догађаје из јула 1995. године, иако нема назнака да судије нису поступале изузетно професионално и непристрасно. Међутим, МКСЈ није расправљао о разним мотивима попут оног да је и српска страна понудила размијену Сребренице и Жепе за територију под контролом Срба у и око Сарајева, није се осврнуо ни на константну војну пријетњу коју је представљала 28. дивизија Армије Републике Босне и Херцеговине која је била стационирана у Сребреници у тренутку демилитаризације од 1993. године. Уједно, ни о мотивацији за масакар није се довољно расправљало, већ је само приказано да је Војска Републике Српске слиједила јасну војну директиву да „очисти“ то подручје од војне пријетње оличене у хрватској и муслиманској офанзиви.

Наиме, чињеница је да је постојао план Војске Републике Српске да преузме контролу над територијом саме енклаве Сребреница, али логичан закључак је да је таква акција била од војног значаја из више разлога. Већ је речено да је то подручје било под контролом наоружаних бригада 28. дивизије Армије Републике Босне и Херцеговине чије је сједиште било у Сребреници, стога је јасно да су снаге Војске Републике Српске сматрале да требају да имају контролу над истим. Стално је постојала пријетња од наоружане 28. дивизије под командом Насера Орића, а јасно је да те трупе нису само постизале војне успјехе већ су починиле и ратне злочине над српским становништвом у њиховим селима. Управо су Директиве 7 и 7/1 ВРС донијете због пријетећих напада од стране хрватских и муслиманских снага. Најзад, анализирајући Директиве постаје јасно да је напад на енклаву био заснован на војној нужности, односно да је главни циљ био потпуно физичко одвајање Сребренице од Жепе чиме се требало спријечити појединачно комуницирање између ових енклава. Кориштени метод гранатирања како би цивили напустили то подручје прије него што се догоди велики напад

открива да није постојала намјера да се заробе и убију Муслимани. Да је уистину постојала демилитаризована енклава Сребреница под заштитом Уједињених нација, како је и требало бити, таква ситуација одговарала би руководству Војске Републике Српске, с обзиром на чињеницу да би им то омогућило распоређивање војника на неком другом фронту и засигурно не би планирали акцију заузимања Сребренице.

Поред тога, МКСЈ је сматрао да је у Сребреници, без обзира на њену малу величину, био смјештен значајан дио укупне муслиманске популације Босне и Херцеговине и да је постојала посебна намјера да се уништи заштићена група Муслимана као таква. Израз „значајан дио“ тумачи се тако да се на неоправдан начин разводњава његово оригинално значење. Према Рафаелу Лемкину и дефиницији геноцида, дјелимично уништење мора бити суштинске природе, у том смислу да утиче на цјелину, с обзиром на то да се Конвенција о спречавању и кажњавању злочина геноцида односи само на дјела која су масовних размјера. Правник који се међу првима бавио дефиницијом геноцида Нехемаја Робинсон такође је имао овакав став, објашњавајући да извршилац геноцида мора имати намјеру да уништи значајан број појединаца који су дио циљане групе. Тако да се слободно може констатовати да не постоји разлог зашто би се Конвенција тумачила на било који други начин. Ако имамо све ово у виду, услов из члана 2 Конвенције није испуњен јер број цивила и војника убијених у Сребреници није могао утицати на укупно муслиманско становништво у Босни и Херцеговини у смислу њиховог преживљавања.

Наиме, Војска Републике Српске је у неколико наврата саопштила своју одлуку о нападу и уништењу енклава, почев од 8. марта 1995. године, три мјесеца прије самог напада. Свијет је у тишини прихватио и очекивао војно уништење енклава Сребреница и Жепа, као што је детаљно описано у самом Извјештају. Стога, тих мјесеци Сребреница више није била симбол присуства Муслимана у том региону, али је постала симбол незаинтересованости свијета за њихово даље постојање. Јасно је да се у очима руководства Војске Републике Српске, као и остатка свијета, становништво Сребренице никако није могло сматрати репрезентативним или чак значајним дијелом муслиманског народа у Босни, а самим тиме није могла постојати ни намјера да се уништи значајан дио заштићене групе Муслимана. Свијет је поново открио своју савјест тек након откривања масакра. Међутим, Трибунал не може повезати напад на Сребреницу и исељавање муслиманског становништва са масакрима који су услиједили над заробљеним припадницима војне колоне и војно способним мушкарцима који су остали у Поточарима, јер такви планови за масакр нису постојали прије пада енклаве и формирања колоне.

Из правне перспективе, важно је разликовати војни напад на Сребреницу од масовних убистава која су услиједила након напада. Утврђено је да је ултиматум који је Младић објавио био у складу са једногодишњом праксом, уведеном већ у Директиви 4 донесеној у новембру 1992. године, гдје је наведено да се разоружају војно способни и наоружани мушкарци, а уколико не пристану, наређено је да их се уништи. Масовна погубљења након 12. јула лако се могу прихватити као стравична посљедица одбијања предаје. Тиме што се изузело разматрање мотива починилаца за убиство ових војно способних мушкараца, као што је по-

кушај елиминисања војне пријетње, како је одбрана тврдила, стандард вијећа Трибунала за утврђивање посебне намјере да се у цјелости или дјелимично униште Муслимани у Босни и Херцеговини био је непотпун.

Такође, проширивање значења одређених појмова по дефиницији, попут „дјелимично“, „значајан дио“ и „уништити“, такође наводи на погрешну примјену појма „геноцид“. У ствари, усвајањем тумачења геноцида које се не може и неће примијенити универзално, Вијеће је неодрживо проширило значење израза. У мјери у којој ово преломно откриће утиче на модерна тумачења геноцида, злочина против човјечности и ратних злочина, ово значи да би ограничавање налаза на злочине против човјечности – чиме би се одржале јасније разлике између ових група злочина – боље служило ауторитету Трибунала.

На крају, након темељне истраге Независне међународне комисије за истраживање страдања свих народа у сребреничкој регији у периоду 1992-1995. године, закључује се да се у Сребреници није догодио нити појединачни злочин геноцида нити геноцид уопште. Иако Комисија не сматра убиства која су се догодила око Сребренице геноцидом, она у уважава чињеницу да су хиљаде људи (углавном ратних заробљеника) убијене на најстрашнији начин и да одговорне за ове гнусне злочине треба казнити.

Налази Трибунала о геноциду неће издржати тест времена јер је Комисија увјерена да се злочини у Сребреници не могу сматрати геноцидом према одредби Члана VIа Римског статута у комбинацији са образложењем да се такво понашање мора догодити у контексту обрасца сличних поступака усмјерених против те групе или да је то понашање само по себи могло проузроковати такво уништење. У ширем смислу, од пресудног значаја за превенцију будућих геноцида је да се појам геноцида као злочина над злочинима не смије разводнити. Ако би се тај термин тако олако користио, као у случају догађаја у Сребреници током јула 1995. године, на крају би постао бесмислен. Ако се такво правно разумијевање оствари у будућности, наводи о геноциду постали би редовни сапутници сваке војске и заједнички за све сукобе и што је најважније носили би са собом мале последице.

Истовремено, оружани сукоби нису организовани спортови за гледаоце са јасним побједницима и губитницима. То су сложени догађаји са трајним психолошким импликацијама за све преживјеле. Више је него јасно да је становништво ове регије као и цијеле Босне и Херцеговине, без обзира на своју припадност, доживјело велику трагедију и нову трауму која се често надовезује на трауме из претходних ратова. Последице ратних страхота су присутне код припадника свих страна у сукобу. Неопходно је изналазити начине да се те трауме адекватно третирају а друштву враћа узајамно повјерење и будуће помирење између осталог и кроз примјену ресторативне правде.

Основни циљ ресторативне правде је помирење – велико одступање од осветничког, казног, ретрибутивног и стигматизијућег фокуса адверсаријалног модела правде. Модел америчких старосједилаца представљао је историјску перспективу, док јужноафрички и канадски процеси помирења представљају савремене примјере. У суштини, ресторативни процес/

процес помирења подразумијева преиспитивање рата у Босни и Херцеговини (1991-1995), као и свих ратова на Балкану (1991-2002), и требало би да укључује независну академску/правну анализу засновану на клиничком моделу АБВ, у којој „А” означава испитивање претходних (сличних) случајева или супротстављених варијабли које доводе до „Б”, одређено понашање (последњи ратови на Балкану) и „В”, настале последице усљед „Б” – Дејтонски мировни споразум; МКСЈ; и МСП/МКС. У том циљу, фокус мора бити на самим „дјелима за која се оптужени терети”, а не на појединачним оптужницама са инхеретном пристрасношћу која се повезује са селективним пресуђивањем тужилаштва.

Крајњи циљ модела „ресторативне социјалне правде“ јесте сагледавање догађаја који се сматрају криминалним, да процијени судске поступке који су битни за спровођење правде (процедуралне наспрам дистрибутивне) и изложи редослијед догађаја који су се одвили (АБВ модел) тако да се може утврдити чињенично стање – које се затим може ширити без политичких, расних или вјерских пристрасности. Геополитичке, расне/етничке и/или вјерске пристрасности знатно се могу умањити усредсређивањем на догађаје за које се може подићи оптужница, а не само на појединачне оптуженике. Ово нуди бољу процјену правне етике, која је изостала током многих адверсаријалних поступака. Штавише, исход поступка ресторативне социјалне правде није поновно оптуживање или ослобађање од одговорности, већ представљање свих релевантних чињеница, укључујући и заједничке страхоте рата, посебно грађанских ратова. У складу с њим истрага треба да се прошири на спољне (посредничке) силе којима је сукоб смишљено погодовао тако што су често директно или индиректно погоршавали факторе који су продужавали трајање сукоба. Изнад свега, сви одрживи напори за обнављање социјалне правде морају да укључују све државе које су чиниле бившу Југославију.

Извјештај који се овдје подноси резултат је марљивог и интензивног рада независне Комисије, у трајању од отприлике године и по, а чији чланови су били објективни експерти, представници седам земаља, који су жарко жељели да дођу до историјских чињеница и чисто историјске истине. Нико од чланова Комисије није имао предрасуде ни према једној од страна из конфликта, нити је и један имао неке конкретне идеје у вези са природом и позадином конфликта.

Налази представљени у Извјештају ојачали су мишљење Комисије да је било њено право и дужност да поново истражи питања са различитих аспеката и да је научни приступ Комисије допринио бољем разумијевању догађаја, историјског и политичког контекста и јачине доказа предочених судовима.

До сада је било широко прихваћено тумачење да убиство 8.000 муслиманских мушкараца наликује геноцидним злочинима које су починили нацисти, систематски одвајавши Јевреје и друге мањине од остатка становништва, да би их потом убили. Налази Комисије показују да се злочин такве природе није догодио. Штавише, Комисија је утврдила да су муслиманске снаге 28. дивизије Армије Републике БиХ унутар Сребренице формирале војну колону са више од 12.000 припадника војске која се пробила кроз формације српске војске и

крнула према муслиманској територији. Напади на ову колону, који су проузроковали смрт приближно четири до пет хиљада припадника 28. дивизије Армије Републике БиХ, могу се сматрати легитимним војним акцијама. Међутим, погубљење 2.500-3.000 војних затвореника, укључујући неколико стотина мушких цивила из базе Поточари, поред неколико стотина размијењених војника, представља ратни злочин. Комисија не сумња у злочиначку природу ових убистава.

Међутим, не може се утврдити да су та убиства почињена са било којом другом намјером, осим да се елиминише војна пријетња у периоду након војног напада хрватских и муслиманских снага на српску територију (операција „Олуја“). Што се тиче постојања посебне намере да се уништи заштићена група, налази МКСЈ-а нису коначни. Комисија није успела да идентификује нити један случај у којем су судије МКСЈ-а расправљале о било којем другом мотиву за убиство, осим о геноциду. Вијећа МКСЈ-а нису ни једном расправљала о чињеници да су Срби претрпели геноцид који су починили Хрвати уз помоћ Муслимана током Другог свјетског рата и да су Срби у више од 150 насеља у и око сребреничке регије претрпели бруталне нападе и етничко чишћење од стране муслиманских снага у 1992. и 1993, па чак и 1995. години. Протумачила је масакре у сребреничкој регији као отворену поруку послату свим муслиманима у Босни да их чека иста судбина. Комисија је показала да нема доказа о таквој намјери.

Имајући у виду разноликост различитих контекста, постало је јасно да се не може дати тачан број различитих начина смрти; стога смо покушали да дамо што тачније процјене. Комисија сматра да се, у складу са свим чињеницама из њеног истраживања, појам „геноцид“ не може корисити за описивање тих трагичних догађаја.

Комисија је свјесна да су раније комисије дошле до другачијих закључака, међутим, само су чињенице биле те које су диктирале резултате Извјештаја који се овдје подноси, те се из тог разлога може констатовати да сви чланови коначне резултате сматрају чврстим, објективним, тачним са историјског аспекта, те прецизном анализом.

Комисија је уложила све напоре и енергију како би дошла до историјских чињеница. Чланови Комисије интензивно су радили на истраживању трагичних догађаја и аутентичној анализи истих.

Комисија се састојала од различитих експерата из више земаља који су представљали разне културе и менталитете. Природно је, из тог разлога, да су током њеног рада, чланови имали неке расправе и дилеме. Ипак, Извјештај су таквог какав јесте потписали сви њени чланови, који се у потпуности слажу са финалним закључцима истог. Извјештај представља циљ чланова Комисије да разоткрију чињенице иза конфликта у Сребреници и склоне параван који је сакривао неке од историјских детаља у вези са тим истим конфликтом. Извјештај је један пристојан и аутентичан документ без предрасуда у њему.

Завршни Извјештај Комисије требао би помоћи у суочавању с прошлости, доведе до јачања повјерења и толеранције међу народима Босне и Херцеговине и олакша коначно по-

мирење и суживот свих садашњих и будућих генерација. Комисија није имала за циљ да маргинализује или умањи патњу било којег народа; управо супротно, њени чланови изразили су своје најдубље поштовање и саосјећање са свим жртвама из свих културних и етничких група које су трагично изгубиле живот у разарањима током грађанског рата у Босни и Херцеговини. Комисија је настојала да до истине дође објективним испитивањем чињеница у вези са догађајима из оружаног сукоба на овом подручју и примјеном неселективног поступка ресторативне правде, вјерујући да се само на тај начин може патња људи смјестити у контекст и на крају довести до помирења и дијалога.

Комисија се нада да ће након овог Извјештаја бити предузети конкретни кораци ка суочавању са прошлошћу, како страна у сукобу, тако и представника међународне заједнице, међународних организација и удружења жртава рата. Један од таквих корака могао би бити одавање почasti жртвама свих страна на мјестима њихових страдања од стране представника свих горе наведених. Истинско и недискриминаторно одавање почasti свим невиним жртвама од стране заједничких делегација горе наведених страна корак је који може допринијети заједничком суочавању са прошлошћу и бољем разумијевању универзалне истине о достојанству и вриједности сваког људског живота.

Комисија даље препоручује покретање отвореног дијалога између жртава свих зараћених страна, па чак и починилаца, гдје је то могуће, у сребреничкој регији и цијелој Босни и Херцеговини.